

De Kapel

tussen droom en daad

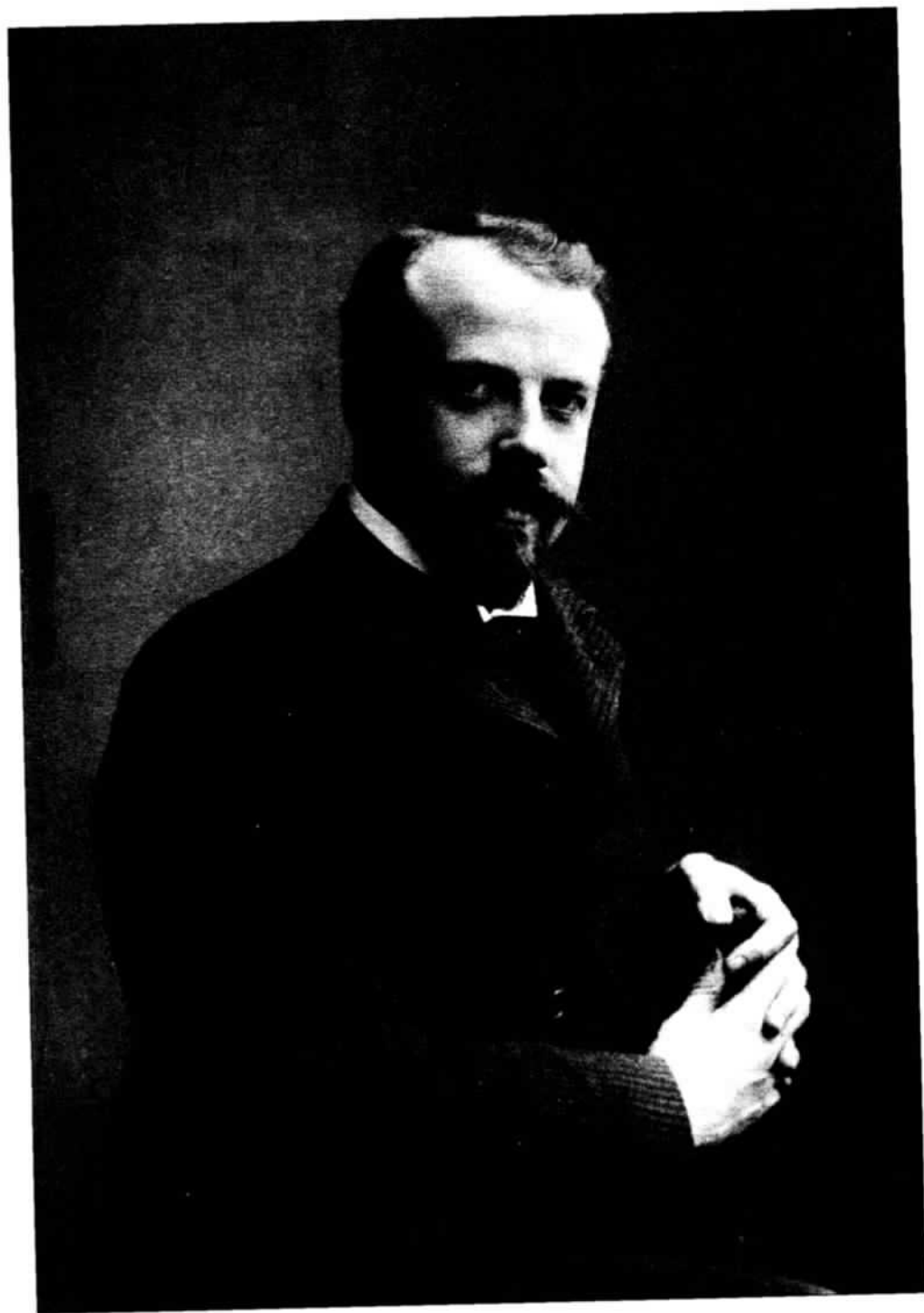
Anarchie en artistieke heropleving
in Antwerpen rond 1900

Stijn Vanclooster

m.m.v.

Jan Moulaert en Erwin Joos

Opedragen aan Tibor Acélvári, in wiens Kapel
wij in 2010-'11 mochten verblijven.

François Franck (1872-1932)
foto, 1902

Tussen droom en daad. Woord vooraf

Van Mieghem en zijn vrienden zoals Alfons De Ridder, Lode Baekelmans, Ary Delen en Jef Van Overloop maakten deel uit van de groep Antwerpse jongeren die rond 1900 de literaire-anarchistische vereniging De Kapel bezochten. De invloed die deze vereniging op hen en de andere bezoekers had, moet zeer groot zijn geweest aangezien de meesten van hen er vele jaren later met weemoed over spraken. In zijn bijdrage 'Nog even ongetemd en strijdlustig' in het *Nieuw Vlaams Tijdschrift* ter ere van de 75ste verjaardag van Herman Teirlinck schreef Alfons De Ridder: 'Wie had ten tijde van De Kapel, zaliger gedachtenis, kunnen vermoeden dat gij, een halve eeuw later, nog even ongetemd en strijdlustig zoudt zijn als toen ge twintig waart? Hoevelen zijn sedert die heerlijke tijd niet uitgeput langs de baan gaan liggen?'

De Kapel was een uniek centrum van progressief intellectueel leven. Er werden tentoonstellingen ingericht, muziekavonden georganiseerd maar vooral onderhielden schrijvers (o.a. Stijn Streuvels, Emile Verhaeren, Georges Eekhoud en Camille Lemonnier) en personaliteiten (o.a. Emile Vandervelde, Edmond Picard, August Vermeylen, Elisée Reclus, Louis Franck, Octave Maus en Frederik van Eeden) er een vaak woelig maar geestdriftig publiek over de meest uiteenlopende onderwerpen uit de toenmalige artistieke, filosofische en politieke actualiteit. Het publiek was zeer gemengd: naast gegoede burgers kwamen er arbeiders en dokwerkers. Het was een volksuniversiteit 'avant la lettre'. Ary Delen beschreef het lokaal: 'Op de plaats waar het altaar had gestaan, hing Steinlens affiche van L'Aurore, waarop een vrouw de verlangende armen uitstreekte naar de vlammeende dageraad der toekomst. Daaronder een lange tafel met bladen en tijdschriften als Van Nu en Straks, La Société Nouvelle en Les Temps Nouveaux.'

François Franck bewaarde de archieven van De Kapel in het antiquariaat G. Zazzarini (opvolger van de in 1808 begonnen prentenhandel F. Tessaro) op de Schoenmarkt. Bij de beschieting van Antwerpen op 7, 8 en 9 oktober 1914 brandde dit handelspand echter volledig uit en gingen al deze documenten roemloos verloren. In 2000 werd in het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde een project gestart rond De Kapel. Het onderzoek van Stijn Vanclooster was tweevoudig: in de eerste plaats de geschiedenis reconstrueren, en tegelijk de bronnen (vooral in het Letterenhuis) die daar inlichtingen over schenken verder verzamelen en ontsluiten.

De eerste drie hoofdstukken van dit boek zijn verregaand schatplichtig aan het onderzoek van Jan Moulaert, dat eerder onder meer leidde tot de schitterende studies *De vervloekte staat* en *Rood en zwart*, waarmee Moulaert definitief zijn naam vestigde als historicus van het anarchisme. De Eugeen Van Mieghem Stichting dankt Stijn Vanclooster omdat hij de Kapel-geschiedenis, die haar voedingsbodem vindt in het anarchisme, aan de vergetelheid heeft helpen onttrekken.

Erwin Joos
conservator
Eugeen Van Mieghem Museum

II.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Havenvrouwen (aan het werk)
blauw krijt, 1911, 28 x 21.6 cm

Nur der versteht die Freiheit, welcher sie liebt. (John Henry Mackay)

1. HET ANARCHISME: ONBEMIND WANT ONBEKEND?

Komaf met elk gezag

De term 'anarchisme' is, al lijkt dit op het eerste gezicht anders, niet eenvoudig te definiëren. Anders dan bij vele andere -ismen, bijvoorbeeld het socialisme of het marxisme, kunnen wij geen beroep doen op systematische geschriften, omdat anarchisten per definitie altijd een afkeer hebben gehad van elke theorievorming. Partijmanifesten of beginselverklaringen van het anarchisme zijn niet overgeleverd; al wat we bezitten, is propagandamateriaal. Dit mag geen verbazing wekken, aangezien elke theorievorming onvermijdelijk in strijd zou zijn met precies dat wat het anarchisme voorstaat, namelijk de ongeremde ontplooiing van het individu. Het anarchisme wil elk individu de mogelijkheid bieden in volle vrijheid zijn persoonlijke opvattingen te ontwikkelen. Logischerwijze ontstonden dan ook verschillende varianten van anarchisme. Zo was er het anarchistische individualisme van een Max Stirner of het gemeenschapsanarchisme dat Pierre-Joseph Proudhon of Michail Bakoenin voorstonden. De denkers uit de negentiende eeuw droegen allen verschillende vormen van anarchisme uit.

Hoe dan ook, hoe breed de waaier aan anarchistische of anarchistisch aandoende stromingen ook is, alle anarchisten delen in de grond één overtuiging. Voor elk van hen betekent anarchie die sociale toestand, waar alle gezag heeft opgehouden te bestaan. Dit is ook wat de etymologie ons leert: het woord 'anarchie' gaat terug op de Griekse stammen 'án' en 'αρχή', wat betekent 'zonder begin', 'zonder regering' of 'zonder leiding'. Het woord 'anarchie' in de betekenis van een staatloze maatschappij komt voor het eerst voor bij Louis Armand de Lahontan, die het in zijn *Nouveaux voyages dans l'Amérique septentrionale* (1703) gebruikte om het leven van indianen te beschrijven in een maatschappij zonder wetten, gevangnissen, priesters en privé-eigendom.¹ Een heldere omschrijving van het anarchisme gaf George Woodcock, met wie vele auteurs het eens zijn: hij ziet het anarchisme als 'a system of social thought, aiming at fundamental changes in the structure of society and particularly – for this is the common element uniting all its forms – at the replacement of the authoritarian state by some form of non-governmental cooperation between free individuals'.² Hetzelfde idee vinden we ook bij Henri Arvon. Voor hem is het anarchisme 'un mouvement d'idées et d'action qui, en rejetant toute contrainte extérieure à l'homme, se propose

1 Art. 'anarchisme', in: *Encarta-Encyclopedie* = cd-rom van de Winkler Prins. Microsoft Corporation/Elsevier, 2000.

2 G. Woodcock, *Anarchism, a history of libertarian ideas and movements*. Harmondsworth, 1963, p. 11.

de reconstruire la vie en commun sur la base de la volonté individuelle autonome'.³ Peter Lösche beklemtoonde hierbij aanknopenend dat het anarchisme gekenmerkt wordt door een fundamenteel 'Anti-Institutionalismus'. De anarchisten wijzen elke vorm van organisatie af waardoor op een of andere wijze dwang wordt uitgeoefend: in concreto zijn ze anti-staat, antibureaucratisch, antiparlementair, anti-partij, 'anti-verbandlich', antikerkelijk.⁴

Traditioneel wordt 'anarchie' gelijkgesteld met totale wanorde. De vader van het anarchisme Pierre-Joseph Proudhon (zie ook verder in dit boek) achtte evenwel precies de regering en de staat verantwoordelijk voor alle wanorde. Slechts een samenleving zonder regering of gezag kon de natuurlijke orde en de sociale harmonie herstellen.⁵ Het opheffen van alle gezag leidde in de ogen van de anarchisten niet tot chaos, maar had net het herstel van een natuurlijke orde tot gevolg.⁶ Toch bleven termen als 'anarchie', 'anarchisme' e.d. bij het brede publiek geassocieerd met te wantrouwen denkbeelden en figuren. De volgende generaties anarchisten schrokken er dan ook voor terug zich zomaar 'anarchist' te noemen. Proudhon bijvoorbeeld noemde zich naar het einde van zijn leven bij voorkeur federalist, zijn volgelingen doopten zichzelf mutuëllisten en zijn socialistische erfgenamen collectivisten en weldra zelfs communisten. Vanaf de jaren negentig kwam de term 'libertair' meer en meer in gebruik als synoniem van anarchist. Het gezag, waarmee elke anarchist komaf wil maken, openbaart zich voor deze laatste in de maatschappij in drie gedaanten: politiek in de staat, economisch in het kapitaal, en moreel in de godsdienst. Het anarchisme kenmerkte zich van bij den beginne dan ook door een negatieve grondhouding: in de eerste plaats moest de genoemde drievuldigheid worden neergehaald.⁷

Tegen de staat

Vooral de staat was voor de anarchisten object van strijdvoering. 'Le gouvernement de l'homme par l'homme, c'est la servitude', schreef Proudhon naar de ideeën van Stirner.⁸ Voor de anarchisten betekende elke staatsvorm beknutting van individuele vrijheid en creativiteit. Hun anti-etatisme groeide nog naarmate zij zich steeds scherper van de marxisten wilden onderscheiden. Anders dan de anarchisten wilden die laatsten immers de staat eerst veroveren, om hem slechts in tweede instantie te vernietigen. Veruit de meeste socialisten zagen in de staat niets méér dan een machtsapparaat dat diende om de bestaande orde in stand te houden. De socialisten wilden in de eerste plaats bepaalde toestanden aan de kaak stellen, bekritisieren. Als we nu het

3 H. Arvon, 'Anarchisme', in: *Encyclopaedia universalis*, deel 1, p. 988.

4 Jan Moulaert, *Rood en zwart. De anarchistische beweging in België 1880-1914*. Leuven, Davidsfonds, 1995.

5 G. Woodcock, o.c., p. 9-10.

6 Vgl. Evert Peeters, 'De anarchie als zelfkritiek. Burgers, levenshervormers en "vrije kolonies" rond 1900', in: Raf de Bont e.a. (red.), *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*. Gent, KANTL, 2005, p. 233-244, vgl. p. 233.

7 Vgl. J. Maitron, *Le mouvement anarchiste en France*. Parijs, 1975, deel 1, p. 21 en deel 2, p. 142-159.

8 D. Guérin, *L'anarchisme. De la doctrine à l'action*. Saint-Amand, 1973, p. 18.

woord 'kritiek' horen, dan denken we aan de betekenis die dat woord sinds Marx draagt: kritiek als het blootleggen van maatschappelijke misstanden, en vooral het ontmaskeren van ideologie, d.w.z. van mystificerende legitimaties (rationalisaties) waardoor de 'machthebbende macht' (Jürgen Habermas) haar macht steeds blijft behouden – alle nefaste gevolgen ten spijt. Marxisten, evengoed als anarchisten, beoogden de vernietiging van het staatsapparaat om te komen tot een klasse-loze maatschappij.

De marxisten echter zagen de vernietiging van de staat niet zomaar van de ene dag op de andere gebeuren. Ze voorzagen een tussenstadium: het proletariaat moest zich in eerste instantie van de staatsmacht meester maken en deze vervolgens gebruiken om definitief de macht van zijn vijanden te breken. Dit kon het des te beter door alle productiemiddelen tot staatseigendom te maken. Zolang dus bleef de staat een verdrukkende macht uitoefenen, maar dan uitsluitend ten voordele van het proletariaat. In marxistisch jargon heet deze tussenfase op weg naar de staatloze maatschappij de dictatuur van het proletariaat. Een overgangperiode van tijdelijke aard, aldus de marxisten; immers: door de nationalisatie van alle productiemiddelen heft het proletariaat zichzelf als proletariaat op, verdwijnen geleidelijk alle klassentegenstellingen en gaat uiteindelijk ook de staat stilaan afsterven. De staat, uitdrukking van de klassentegenstellingen, verliest immers op dat ogenblik zijn functie als staat. Voor de anarchisten daarentegen kon er geen sprake zijn van een overgangsfase als de proletarische staat, die een marxistische poging was om staat en maatschappij met elkaar te verzoenen. Voor Bakoenin was deze zogenaamde post-dictatoriale anarchie, die zich zou vormen op basis van de dialectische wetmatigheid, die tot het socialisme zou leiden, niets meer dan een mythe, gesteund op utopisch dialectisme. De staat was volgens hem van nature uit contrarevolutionair, een instrument in handen van de machthebbers, ter verknechting van het individu. Staat en maatschappij waren niet te verzoenen.⁹

Tegen kapitaal en godsdienst

Ook in de economie openbaarde zich het autoritarisme. Binnen het libertaire denken nam de strijd tegen kapitaal en privébezit echter bijlange niet zo'n centrale plaats in als binnen de marxistische beweging. Tegenover de godsdienst op haar beurt stonden de anarchisten even afwijzend als de marxisten. In beider optiek diende de godsdienst slechts om bij het volk elke geest van opstandigheid te doden. In het spoor van Marx, die de religie opium voor (en door) het volk noemde, beschouwden de anarchisten de godsdienst als een versluiserend element: zij bedekte sociale ongelijkheden, en precies door die onzichtbaar te maken, verergerde zij die nog. De strijd tegen godsdienst en kerk voerden de anarchisten dan ook hoog in het vaandel. Volgens Bakoenin had de mens de godsdienst in het leven geroepen uit vrees voor de hem omringende wereld,

⁹ J. Maitron, o.c., deel 1, p. 19 en deel 2, p. 204.

die hij maar niet kon doorgronden. De mens construeerde zijns inziens abstracties, die hij ging verafgoden en waaraan hij krachten uit de natuur en samenleving toeschreef. Al vlug gingen enkele bedriegers profijt halen uit de uitbuiting van de massa's gelovigen. Sommigen noemden zich, aldus Bakoenin, meer geïnspireerd dan anderen en legden zo de anderen gehoorzaamheid op. Op deze wijze sloop ook in de godsdienst autoritarisme binnen.

Zoals de staat ging de godsdienst, in Bakoenins ogen, uit van de natuurlijke verdorvenheid van de mens. Beide zagen in de mens een individu dat zich totaal moest onderwerpen en verzaken aan zijn leven. Hij moest zogezegd afstand doen van zijn eigen natuur om heilige te worden voor de kerk en burger voor de staat. De taakverdeling tussen beide wijzigde zich in de loop van de tijd wel. In de negentiende eeuw kunnen we stellen, aldus Bakoenin, dat de kerk verantwoordelijk was voor de intellectuele, de staat voor de economische verknechting. De libertairen waren het roerend eens over het misdadige karakter van elke kerk; sommigen echter predikten de onmiddellijke strijd, anderen verwachtten de uiteindelijke oplossing slechts met de komst van een sociale revolutie.¹⁰

Een libertair-communistische maatschappij

Als alle gezag vernietigd was, wilden de anarchisten een compleet andere maatschappij zien ontstaan. Heil zagen ze slechts in een libertair-communistische samenleving, want alleen daar kon voor hen én welzijn én vrijheid ten volle verzekerd zijn. Alleen een libertaire samenleving waarborgde de volle vrijheid van het individu en zijn vrije ontwikkeling. In de libertaire maatschappij zou het individu, geïnspireerd door zijn behoeften, zijn smaak en zijn sympathieën, zich op totaal vrije basis met andere individuen in een groep of een vereniging kunnen verbinden. Die verenigingen zouden zich op hun beurt volkomen vrij met andere groepen binnen de wijk of de gemeente kunnen verenigen, zo ook de gemeenten binnen de regio en op die wijze steeds verder: de regio's binnen de natie, de naties binnen de mensheid enzovoort. Hun dromen zagen de anarchisten ook slechts werkelijkheid worden in een communistische samenleving. Communisme betekende inbeslagneming van alle bezit en aardse rijkdom, in naam van de hele mensheid. De anarchistische toekomstmaatschappij zou communistisch zijn, opdat ze alle mensen zou kunnen laten genieten van alle bestaande rijkdom, naar het woord van Marx, 'jedem nach seinen Fähigkeiten, jedem nach seinen Bedürfnissen'¹¹. Of nog: 'de chacun et à chacun suivant sa volonté'¹².

10 J. Maitron, o.c., deel 2, p. 156-159.

11 *Marx-Engels-Werke*, Bd. 19, p. 21.

12 C. Cafiero, *Anarchie et communisme*. Parijs, 1899, p. 5.

Anarchisme en socialisme

Het valt niet te ontkennen dat anarchisme en socialisme veel met elkaar gemeen hebben. De anarchist is in de eerste plaats een socialist die ernaar streeft de uitbuiting van de mens door de mens uit de wereld te helpen. Het anarchisme moeten we zien als een specifieke tak van de socialistische boom, een tak waar de zorg voor de vrijheid en de strijd tegen de staat centraal staan. Elke anarchist is een socialist, maar niet elke socialist daarom een anarchist. In dit licht dekken vlaggen als libertair communisme of libertair socialisme beter de anarchistische lading dan anarchisme zelf, federalisme of mutuellisme.¹³ De anarchistische beweging moet dan ook essentieel worden gezien als een niet te verwaarlozen deel van de socialistische arbeidersbeweging, die zich ontwikkelde in de tweede helft van de 19de eeuw.¹⁴

Wezenlijk pacifistisch

Daarin liggen ook de verworvenheden van het anarchisme: de anarchisten wekten een zekere sociale kritiek töt leven. De geschiedenis van het anarchisme is de geschiedenis van een gebeuren aan de periferie van de maatschappij. Zeker, de anarchistische groepsvorming was te heterogeen, de overtuigingen van de anarchisten waren te uiteenlopend en hun propagandamiddelen te weinig harmonisch om daadwerkelijk te kunnen doordringen tot het centrum van de geschiedenis. Maar aan het sociale bewustzijn dat zij tot leven wekten, kan niet worden voorbijgegaan. Niettemin roept 'anarchisme' in de hoofden van de massa meteen 'terrorisme' op. De historicus kan wijzen op het brede scala van geweldloze anarchistische ideeën en daden, maar hij moet ook constateren dat vooral het geweld het anarchisme bekend maakte bij het publiek. De anarchistische denkers waren het veelal oneens met de geweldplegingen, die meestal tekenen van frustratie en onmacht bij enkele individuen waren. Juist die illegale daden van enkelingen als Ravachol of Henry werden en worden door de massa herinnerd – ondanks de humanitaire toewijding van Pjotr Kropotkin, Sébastien Faure en vele anderen. We moeten af van deze valse beeldvorming. Anarchistisch denken is wezenlijk pacifistisch van aard. Voor de anarchisten in het algemeen was het ideaal van de anarchie, een samenleving zonder regering, een mythe. Toch vatten ze talrijke campagnes aan met de bedoeling die maatschappij naderbij te brengen. Hoewel ze zich door hun methodes en leer van de samenleving isoleerden, bracht dit vertrouwen in een toekomstige maatschappij hen van de periferie naar het centrum van de geschiedenis, want de geschiedenis van het Westen is rijk aan utopieën. Het christendom en het marxisme bijvoorbeeld hebben ontzaglijk veel aanhangers geïnspireerd en doen dit nog steeds. De anarchisten hebben hun toekomstbeeld van vrije en gelijke mensen, de christenen verkondigen het Koninkrijk Gods op aarde en de marxisten hun klasse-loze maatschappij. Alle

¹³ D. Guerin, o.c., p. 18.

¹⁴ R. de Jong, 'Ontstaan, groei en ontwikkeling van het anarchisme', in: J. Bezemer e.a., *Anarchisme, een miskende stroming?* Amsterdam, 1967, p. 18.

drie lijken verschillend, maar misschien zijn het slechts varianten van of verschillende wegen naar hetzelfde ideaal en alle drie overleven en léven ze als mythische toekomstbeelden, ook in een tijd waarin de zogenaamde Grote Verhalen teloor zijn gegaan.

I.

Eugene Van Mieghem (1875-1930)

Studies van mansportretten
zwart krijt, 1902, 10.3 x 13 cm

2. ONTSTAAN EN PRILLE ONTWIKKELING VAN DE ANARCHISTISCHE BEWEGING

Tegenstellingen binnen de Eerste Internationale

Volgens de Franse socialist Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), wiens ideeën de basis vormden voor het anarchisme van Michail Bakoenin (1814-1876) en Pjotr Kropotkin (1842-1921), moest de autoriteit van de staat plaatsmaken voor een systeem van vrijwillig aangegane verbintenissen. In zijn economische en sociale theorieën, het mutuellisme genoemd, keert Proudhon zich tegen het onverdiende inkomen, de onrechtvaardige eigendom ('la propriété c'est le vol') en het winstbeginsel. Om dit laatste teniet te doen, wil hij de grond- en kapitaalrente afschaffen. Op het ogenblik dat Proudhon zijn geschriften de wereld instuurde, was er nog helemaal geen sprake van een echte anarchistische beweging. Pas in 1864, met de vorming van de Eerste Internationale – officieel: Internationaal Werkliedenverbond of Internationale Arbeidersassociatie – en de daar ontstane conflicten tussen de zogenaamde 'autoritair' en 'antiautoritair', kunnen we spreken van het ontstaan van de eerste anarchistische groepen. Deze 'antiautoritair' durfden zich aanvankelijk evenwel nog geen 'anarchisten' te noemen.

De Eerste Internationale (1864-1876) beoogde het tot stand brengen van internationale eenheid onder de arbeiders of arbeidersverenigingen. Tijdens de eerste vier jaar stredden autoritair en antiautoritair er nog zij aan zij tegen het proudhoniaanse mutuellisme. Steeds duidelijker raakte dit systeem verdrongen. Definitief breekpunt werd de kwestie van het privébezit, die de mutuellisten verdedigden. Zij werden daarin fel aangevallen door de collectivisten. De collectivisten achtten het voor de maatschappij noodzakelijk dat de grond gemeenschappelijk bezit was. Op het Brusselse congres van 1868 moest het mutuellisme definitief het onderspit delven; de notie van de individuele eigendom werd verworpen, de collectivisering – die men een vorm van communisme mag noemen – werd naar voren geschoven. Het 'communistische' kamp bleek echter allesbehalve homogeen. Eenmaal de gemeenschappelijke vijand verslagen, kwamen de grote interne tegenstellingen vlug aan het licht. Een nieuwe anarchistische strekking, met onder meer de Zwitser James Guillaume en de Belg César de Paepe, ging zich afzetten tegen wat zij omschreef als het 'autoritair communisme' van Karl Marx en zijn – hoofdzakelijk Duitse – achterban. In Michail Bakoenin, die in 1868 aansloot bij de Internationale en die een grote invloed had op de toenmalige arbeidersbeweging in Spanje, Italië en Zwitserland, vond de antiautoritaire lijn een leider.

Het principe van het collectieve grondbezit stelden de antiautoritair niet in vraag. Maar m.b.t. de organisatie van de Internationale verdedigden ze een federalisme, waarmee ze ingingen tegen de centralistische neigingen van de marxisten: de Internationale diende een vrije federatie van vrije verenigingen te zijn. Even sterk zetten ze zich af tegen het communisme à la Marx, dat naar hun mening door de nationalisering van de grond alle maatschappelijke krachten wilde concentreren in handen van de staat,

terwijl zij juist de totale vernietiging van de staat voor ogen hadden. De antiautoritaireren beoogden de opbouw van de maatschappij van onder naar boven door middel van de vrije vereniging. Bakoenin en zijn aanhangers noemden zich bij voorkeur collectivisten, een naam waarmee ze in tegenstelling tot het autoritaire communisme een niet-autoritair, federalistisch, anti-etatistisch of anarchistisch communisme wilden aanduiden. Vóór alles wilden ze hun antiautoritaire ingesteldheid beklemtonen. Zo kwamen binnen de Internationale vanaf nu twee doctrines tegenover elkaar te staan: aan de ene kant de marxisten, de sociaaldemocraten, de communisten, de autoritaireren of hoe men ze ook noemen wil, aan de andere kant de anarchisten of de antiautoritaire collectivisten. De strijd tussen de twee hoofdstromingen binnen de socialistische familie zou lang duren. In de loop van de tijd namen de tegenstellingen almaar toe. Het vijfde congres in Den Haag in 1872 ging de geschiedenis in als het congres van de grote scheuring binnen de socialistische beweging. De aanhangers van Marx gingen er over tot royering van Bakoenin en Guillaume. Tegelijk werd de zetel van de Internationale naar New York verplaatst, waar deze in 1876, ver verwijderd van haar voedingsbodem, in alle stilte haar laatste adem uitblies.

De antiautoritaire Internationale van St.-Imiers

Ondertussen was de anarchistische fractie niet bij de pakken blijven zitten. Nog in 1872, het jaar van het 'verscheurende' congres van Den Haag, richtte zij een nieuwe, nu antiautoritaire, Internationale op. Haar eerste congres hield zij een jaar later in Genève. Zij aanzag zichzelf als de enige erfgenaam van de Internationale en bestempelde de vergadering in Genève als 'het zesde algemeen congres van de Internationale Arbeidersvereniging'. De antiautoritaire Internationale besloot o.m. de federaties totale autonomie te verlenen. Haar ruggengraat werd gevormd door de federaties die zich in Den Haag tegen de uitwijzing van Bakoenin en Guillaume hadden verzet: de Jura-federatie, samen met de Amerikaanse, Italiaanse, Spaanse, Belgische, Engelse en Nederlandse federaties. De invloed van de 'anarchistische' Internationale was groot: vooral in die tijd ontwikkelden zich, hoofdzakelijk in de Latijnse landen, de anarchistische bewegingen. Toch zou ook deze Internationale niet lang bestaan. De grote inspirator van de Jura-federatie, James Guillaume, week naar Parijs uit; de Spaanse federatie dook onder in de illegaliteit. Met het algemene socialistische congres in Gent in 1877 koos de Belgische federatie voor de sociaaldemocratie. In hetzelfde jaar vond te Verviers het negende en laatste congres van de antiautoritaire Internationale plaats.

Anarchistische koerswending

In 1876 publiceerden de twee voormannen van het Italiaanse anarchisme Cafiero en Malatesta een artikel dat richtinggevend zou zijn voor de verdere evolutie van de beweging. De anarchistische stroming wilde vanaf nu ook de productie van de arbeid collectiviseren, iets waar ze vroeger radicaal tegen was. Met deze koerswijziging kwamen de anarchisten in het vaarwater van de marxisten: niet alleen de productiemidde-

len moesten collectief bezit worden, maar vanaf nu ook de producten van de arbeid zelf. 'De medewerking van iedereen ter bevrediging van de behoeften van iedereen', werd van dan af het finale doel binnen het anarchistische denken, zowel wat productie als consumptie aanging – alles in naam van het 'heilige solidariteitsprincipe'.¹ Op het congres van de Jura-federatie in La Chaux-de-Fonds in 1880, dat baanbrekend was door de aanwezigheid van anarchistische voortrekkers als Elisée Reclus en Pjotr Kropotkin, werd ondubbelzinnig gekozen voor het communisme als einddoel van de anarchistische actie. Waar in het libertaire kamp communist voordien stond voor marxist, staatscommunist, voorstander van het gezag, werd een communist vanaf 1880 heel eenvoudig elkeen die een voorvechter was van de formule 'ieder volgens zijn behoeften'. En om alle verwarring te vermijden, liet men aan de naam communist de epitheta anarchistisch of libertair voorafgaan. Op hetzelfde congres werd ook gepreciseerd hoe de 'gemeente' (commune), de basiscel van de toekomstige maatschappij, er zou uitzien, en vooral, er niet zou mogen uitzien: te allen prijze moest men vermijden dat de gemeente een soort verkleinde staat zou worden. De 'commune' moest zijn: de synthetische uitdrukking van de organische verbondenheid van de vrije menselijke groeperingen.²

Het congres van 1880 was nog in een ander opzicht richtinggevend. In La Chaux-de-Fonds werd de door de anarchisten te volgen tactiek bepaald. Ze kan kort en explosief worden samengevat als 'propaganda van de daad'. Hoogste doel was de totale vernietiging van de bestaande instellingen. Beklemtoond werd de noodzaak om door daden de revolutionaire idee en de geest van revolte te propageren. Vanzelfsprekend verlieten de anarchisten hier het wettelijke pad. Alle actie, zo vertelt ons het politieverslag van het bewuste congres, moest verschoven worden naar het domein van de onwettelijkheid, daar dit de enige weg was die tot revolutie kon leiden. Het internationale congres van Londen in 1881 zou het libertaire communisme en de propaganda van de daad nog eens bevestigen. Daar werd ook tot de oprichting besloten van een internationaal bureau voor uitwisseling van informatie, zij het zonder verdere bevoegdheden. Een verdere studie van het anarchisme moet bijgevolg binnen de nationale kaders gebeuren. Wij doen dit niet in detail of exhaustief, maar willen via een korte schets van het anarchistische gebeuren in Frankrijk, Nederland en België een historisch-sociaal kader creëren waarin de activiteiten van De Kapel – die we verder in dit boek onder de loep nemen – kunnen worden gesitueerd. In de tijd hebben we dit kader beperkt tot grosso modo de periode 1890-1910.

1 H. Arvon, *L'anarchisme*. Parijs, 1974, p. 84.

2 M. Nettlau, *Geschichte der Anarchie*. Glashutten, 1972, deel III, p. 5-14.

3. DE ANARCHISTISCHE BEWEGING IN FRANKRIJK, NEDERLAND EN BELGIË (1890-1910)

FRANKRIJK

In de jaren tachtig kwam het zwaartepunt van de anarchistische beweging in Frankrijk te liggen; aanvankelijk had ze als centrum Lyon, vanaf de jaren negentig Parijs.

Ravachol of de propaganda van de daad (1892-1894)

Dat in de hoofden van de grote massa 'anarchisme' en 'terrorisme' zowat synoniemen zijn, daaraan zijn sommige anarchistische figuren niet vreemd. Zo kunnen we het spookbeeld van de in zwarte kapmantel gehulde anarchist, die met een bom gooiensklaar verscholen zit in een duister portiek, misschien haast helemaal op rekening schrijven van figuren als Ravachol.¹

Toen in 1891 twee van zijn geestesgenoten werden veroordeeld, plaatste deze Franse anarchist bommen onder de huizen van de betrokken rechters en substituut. Ravachol wilde naar voren treden als de wrekende anarchist die alle onrecht herstelde door de schuldigen hun verdiende straf niet te laten ontlopen. Diefstal en moord waren voor hem een noodzaak als men ook maar enigszins een menswaardig leven wilde leiden. Mijn daden waren, aldus Ravachol, niet egoïstisch van aard, maar moesten de anarchistische zaak vooruit helpen. In zijn spoor bracht August Vaillant in 1893 een bom tot ontploffing tijdens een kamerzitting in het Palais-Bourbon en in 1894 deed Emile Henry hetzelfde in café Terminus van het station Saint-Lazare te Parijs.

Ravachols, Vaillants en Henry's aanslagen inspireerden navolgers en veroorzaakten een golf van onrust over heel Frankrijk. De propaganda van de daad wekte ook sympathie buiten het land. In België raakte August Vermeylen er door aangestoken. Zo schrijft hij op 12 april 1892 aan Emmanuel de Bom: 'Dien dag moeten we allen zeer Ravachol-achtig zijn. Dien dag moeten we volstrekt eenige burgers [...] opeten.'² In Frankrijk varieerde de houding van de libertaire pers, spreekbuis van de beweging, van aanslag tot aanslag. Jean Grave, hoofdredacteur van de gezaghebbende bladen *La Révolte* en diens opvolger *Les Temps Nouveaux*, oordeelde ondubbelzinnig. Voor hem kon en mocht een partij, die de omverwerping van de burgerlijke maatschappij nastreefde, onmogelijk diefstal, leugen en bedrog aanwenden. Vormden precies deze drie componenten niet de essentie van de burgerlijke maatschappij, die moest teniet-

1 Cf. Jan Moulart, *Rood en zwart. De anarchistische beweging in België 1880-1914*. Leuven, Davidsfonds, 1995, p.172.

2 Leen van Dijck e.a., *Het ontstaan van Van Nu en Straks, een brieveneditie 1890-1894*. Ingeleid en van aantekeningen voorzien door L. van Dijck, J.P. Lissens en T. Saldien, deel teksten. Antwerpen, Centrum voor de Studie van het Vlaamse Cultuurleven, 1988, p. 242.

Tekst uit historische documenten (brieven, handschriften e.d.) hebben wij meestal ongewijzigd overgenomen. Toevoegingen van ons (bv. noodzakelijke woordverklaring, de aanduiding sic) staan altijd tussen vierkante haken en zijn tot een minimum beperkt.

gedaan worden? Enkele van Graves redacteuren, zoals Eliséé en Elie Reclus, konden zich wel vinden in de verregaande illegale praktijken van hun geestesgenoten. In de ogen van vele anarchisten was Ravachol niets minder dan een Jezus-figuur, die zijn verantwoordelijkheid nam 'in naam van de rechtvaardigheid' en zijn leven veil had voor zijn overtuiging.

De terroristische acties hadden een dubbel gevolg. Enerzijds riepen ze nieuwe acties in het leven. Daar was voor een stuk de pers verantwoordelijk voor, die erin slaagde een ware bommenpsychose te scheppen en zo inspireerde tot nieuwe terreur. Ook het Panamaschandaal, een omkopingszaak waarin heel wat Franse politici waren betrokken, zette aan tot verdere baldadigheden. Ten slotte was er het logische proces van actie en reactie: anarchistische terreur werd beantwoord met politionele acties – die overigens in die tijd vaak gepaard gingen met brutaal geweld – die op hun beurt reactie uitlokten enzovoort. Anderzijds lagen de anarchistische terreurdaden aan de basis van de zogenaamde 'uitzonderingswetten', die elke min of meer revolutionaire propaganda wilden verbieden. De 'lois scélérates', die gestemd werden in de jaren 1893-1894, moesten zo het terrorisme en anarchisme bestrijden. Zij waren gericht tegen de pers, die geen enkel woord ter verschoning van de terroristische daden mocht uitspreken, tegen zogenaamde misdadige associaties en tegen elkeen die op een of andere wijze een daad van anarchistische propaganda stelde.³ Nu was de anarchistische propaganda verplicht een andere koers te varen. De propaganda van de daad ging plaats maken voor de collectieve actie. Bovendien had de machtsverhouding tussen burgerij en proletariaat een duidelijke wijziging ondergaan. Een gevoel van nieuwe collectieve kracht die in staat was de arbeiders te ontvoogden, trilde door de libertaire gelederen. Het revolutionaire syndicalisme stak de kop op.

De weg van het syndicalisme

Pjotr Kropotkin, die zijn ideeën uiteenzette in talloze artikelen in *La Révolte*, had al lang voor de stap naar het syndicaat gepleit. Omstreeks 1895 werd die door de anarchistische beweging ook gezet. De bedoeling was niet het syndicaat te gebruiken voor onmiddellijke eisen als de achturedag, loonsverhoging enz. Het syndicaat moest een forum van vrije discussie worden, wars van alle politieke controversen en dus van alle invloed van wege de marxisten. Deze laatsten werden immers door de anarchisten 'de onderdrukkers van morgen' genoemd. De vakbonden moesten haarden van opvoeding worden, waar de arbeiders eens en voor altijd zouden leren dat economische ontvoogding slechts mogelijk was door revolutie, die meteen de afschaffing van het salariaat zou inhouden. De anarchisten van hun kant moesten heel actieve, onbaatzuchtige vakbondsmilitanten worden. Waar geen vakbond bestond, moest er een worden opgericht.

Door de stap naar het syndicalisme, die een stap wég was van de propaganda van de daad, konden vanaf 1895 de meeste anarchistische bladen opnieuw verschijnen. *Les*

3 J. Maitron, *Le mouvement anarchiste en France*. Parijs, 1975, deel 1, p. 252.

Temps Nouveaux, Jean Graves opvolger van *La Révolte*, was de syndicalistische oriëntering sterk genegen. Grave nam Fernand Pelloutier, de grote voorman van het revolutionaire syndicalisme, in zijn redactie op, terwijl Paul Delesalle en Pierre Monatte met hun rubriek *Mouvement ouvrier* een meer proletarisch cachet aan het blad gaven. De genoemde auteurs zagen in het syndicalisme, met als strijdmiddel de werkstaking, de volle eindbestemming van de anarchistische beweging. Een fervente aanhanger vond het syndicalisme ook in het tijdschrift *La Sociale* (1895, 1jg.), de opvolger van *Le Père Peinard* en geredigeerd door Emile Pouget, een intens bedrijvige anarchistische journalist. Van 1896 tot 1900 zou Pouget opnieuw *Le Père Peinard* leiden; nadien werd hij hoofdredacteur van *La Voix du Peuple*, weekblad van de Confédération Générale du Travail. Een andere mening verdedigde de krant van Sébastien Faure, *Le Libertaire*. Zij was fel antisindicalistisch ingesteld. Voor dit blad was de corporatieve vereniging een burgerlijke, reactionaire aangelegenheid, een revolutionaire zwakheid. *Le Libertaire* raadde de arbeiders af zich te syndiceren. Het verklaarde zich voorstander van een niet-georganiseerde spontane staking, die het salariaat en de regering voorgoed uit de wereld zou helpen. Het syndicalisme leidde volgens *Le Libertaire* tot lotsverbetering van de arbeiders en aldus tot een bestending van het kapitalisme. Vanaf 1899 echter raakte de krant verdeeld en kwamen antisindicalisten tegenover prosindicalisten te staan. De eersten zouden in 1905 met het tijdschrift *L'Anarchie* een eigen spreekbuis krijgen, waardoor *Le Libertaire* de syndicalistische richting zou uitgaan.

Rond 1900 waren de meeste anarchisten het erover eens dat het syndicalisme het aangewezen middel was om de massa voor de libertaire zaak te winnen en de sociale revolutie voor te bereiden. In de activiteiten van de vakbonden gingen de onverzoenlijke ideeën van het anarchisme hand in hand met de dagelijkse behoeften van de arbeidende klasse. Deze symbiose kwam het eerst tot stand in Frankrijk. Aanvankelijk waren er wel spanningen tussen de anarchistisch georiënteerde arbeiders, die zich verenigden in de Fédération des Bourses du Travail (1896-1901) en de in 1895 te Limoges opgerichte Confédération Générale du Travail (C.G.T.), die ernaar streefde alle Franse arbeiders te verzamelen. Maar geleidelijk verwaterden deze tegenstellingen, doordat de anarchisten ook in de C.G.T. hun posities steeds meer konden versterken. In 1902 werden beide organisaties dan ook praktisch eengemaakt. De libertaire inspiratie was onloochenbaar. Vooreerst in de nadruk die werd gelegd op de directe, autonome arbeidersactie die elke staatstussenkomst uitsloot; vervolgens in het naar voren schuiven van de syndicaten als kiemen van de libertaire toekomstmaatschappij; ten slotte in het belang dat werd gehecht aan de revolutionaire actie respectievelijk staking, waarbij de syndicaten de rol van bewuste minderheid zouden spelen.⁴

Geleidelijk ging deze syndicale en anarchistisch geïnspireerde beweging steeds meer een eigen koers varen. Die voer naar het revolutionaire syndicalisme. Een mijlpaal in deze evolutie is het congres van Amiens in 1906 geweest: het betekende de breuk van

4 Id., o.c. Deel 1, p. 300-318; E. Dolleans, *Histoire du mouvement ouvrier*. Parijs, 1939, deel 2, p. 117-148.

hen die oorspronkelijk anarchist waren met de oude groepen waaruit ze als anarchist afkomstig waren. Het revolutionaire syndicalisme was een synthese van anarchisme en alle andere socialismen die elkaar in dat verband hadden ontmoet. Maar voor hun twee grondprincipes waren de revolutionair-syndicalisten ongemeen schatplichtig aan de anarchistisch-syndicalistische actie van 1894-1902. In de eerste plaats voor de fundamenteel antikapitalistische opstelling die de klassenstrijd predikte, zowel ten aanzien van gezag als van bezit, van staat als van baas, van verdrukking als van uitbuiting; ten tweede als een syndicalisme dat zonder de dagelijkse strijd te verwaarlozen, de revolutie door middel van de algemene staking als einddoel niet uit het oog verloor, waarbij het syndicaat als productie- en verdelingsgroep als basis van de toekomstige maatschappij zou fungeren. Dit alles was te bereiken door de directe, autonome arbeidersactie tegen patronaat en staat.⁵

Over de verhouding tussen dit revolutionaire syndicalisme en de anarchistische traditie leefden er uiteenlopende opvattingen, die aan de oppervlakte kwamen tijdens het Amsterdamse anarchistische congres in 1907. De visie van Pierre Monatte stond er diametraal tegenover die van Errico Malatesta – een van de weinige toen nog levende anarchist die Bakoenin nog gekend hadden. Monatte zag het revolutionaire syndicalisme als een rechtstreekse erfgenaam van het socialisme en anarchisme en als een geslaagd alternatief voor het verbale revolutionarisme van de eersten en voor de ijle, filosofische ivoren-torenspeculaties van de laatsten. Voor Malatesta daarentegen hield het anarchisme veel meer in dan het syndicalisme. De syndicaten konden in zijn ogen ten hoogste de werkomstandigheden enigszins verbeteren. Overigens hadden diverse categorieën van gesalarieerden weinig of geen gemeenschappelijke belangen, met andere woorden: de klassenbelangen bestonden niet, het begrip klasse had dan ook geen zin, laat staan dat men kon spreken van klassenvertegenwoordigende organen. Bovenal waren staking en revolutie niet hetzelfde: de algemene staking was enkel een revolutionair middel, opstand op zich volstond niet; zélf voor de productie instaan, daar kwam het bij de revolutie op aan. De morele solidariteit als gevolg van een gemeenschappelijk ideaal was ontzettend veel meer waard dan een illusoire economische solidariteit. Het was aan de anarchist om dat ideaal binnen de syndicaten te doen leven. Nooit mocht vergeten worden dat de revolutie alle klassenbelangen oversteepte; de revolutie, zo beweerde Malatesta, hield de complete bevrijding in van het op heden verknachte mensdom op drievoudig vlak: economisch, politiek en moreel. Het syndicalisme was slechts een actiemiddel, de anarchie het doel. Vanaf het congres te Amsterdam liepen de wegen van het anarchisme en revolutionaire syndicalisme definitief uiteen. De anarchist konden niet aanvaarden dat de gecentraliseerde syndicaten de cellen van de toekomstige maatschappij zouden zijn; volgens hen waren de syndicaten de kiemen van een nieuw soort etatisme. Zodra de economische strijd voltooid zou zijn, moesten ze verdwijnen.

⁵ Id., o.c. Deel 1, p. 320-323.

narchist
rchisme
oor hun
ntig aan
de fun-
en aan-
buiting;
ozen, de
verloor,
omstige
ne arbei-

ne tradi-
dens het
stond er
levende
re syndi-
n als een
r de ijle,
gen hield
ijn ogen
en diver-
gen, met
dan ook
organen.
enkel een
in staan,
n een ge-
nomische
a te doen
versteeg;
op heden
et syndi-
s te Am-
definitief
icaten de
ndicaten
ooid zou

III.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Aan de oever van de Schelde
potlood, juni 1903, 10.9 x 17.1 cm

De zaak-Dreyfus

In 1894 wordt de joods-Franse officier Alfred Dreyfus veroordeeld tot levenslange deportatie. Hij werd ervan beschuldigd geheime militaire documenten te hebben doorgegeven aan de Duitsers. Maar het hele proces blijkt op drijfzand te zijn gebouwd en in 1896 komt een massale beweging op gang om hem vrij te krijgen. Zo wordt Frankrijk in twee kampen verdeeld, met aan de ene kant de 'dreyfusards' (intellectuelen, radicalen, socialisten, antiklerikalen, joden, anarchisten) en aan de andere kant de 'antidreyfusards' (leger, gerecht, katholieken, nationalisten, antisemieten). De spanningen tussen beide lopen zo hoog op, dat de republiek zelfs even aan het wankelen gaat. De hele affaire was eigenlijk het symptoom van diepliggende sociaal-economische misstanden, waaraan evenwel niets werd gedaan. Logischerwijze zou men denken dat de anarchisten zich al van het vroegste ogenblik af aan de zijde van de dreyfusards schaarden. Toch is dit niet zo geweest. Aanvankelijk stond de hele libertaire pers vrij onverschillig ten aanzien van het Dreyfus-debat. Zelfs toen Emile Zola zijn beroemd geworden brief *J'accuse* aan de Franse president richtte, volhardde zij nog even in stilzwijgen. Maar uiteindelijk roerde Faure in *Le Libertaire* toch zijn pen. De anarchisten mochten volgens hem niet onverschillig blijven in een zaak die uiteindelijk de hele sociale orde op de helling zette. Bovendien zou een stellingname in dit vraagstuk de anarchisten een uitstekende mogelijkheid bieden om hun ideeën over leger, patriottisme, godsdienst, antisemitisme, pers, publieke opinie enzovoort te propageren.

'Dreyfus onschuldig' was dan ook weldra een kop in *Le Libertaire*. In dit spoor volgden gauw *Le Père Peinard* en *Les Temps Nouveaux*, die in Zola's daad een ware slag in het gezicht van het militaire apparaat zagen, anders gezegd een daad van puur revolutionair gehalte. Zelfs Jean Grave, die het hele gebeuren gereserveerd volgde, ging de zaak beschouwen als een strijd tussen 'clarté' en obscurantisme, tussen nieuwe aspiraties en oude krachten van het verleden.⁶ Dankzij de massale agitatie ter ondersteuning van Dreyfus, waarbij heel wat anarchisten betrokken waren, liep de zaak voor hem gunstig af. Het jaar 1899 ging de geschiedenis in als het jaar van de massale agitatie ten gunste van Dreyfus. Onder deze druk werd het proces herzien, waarna zijn veroordeling echter bevestigd werd. Toch werd hem nog datzelfde jaar door de Franse president gratie verleend; pas in 1906 volgde volledige rehabilitatie. Tijdens de hele affaire was gebleken dat de anarchistische beweging allesbehalve homogeen van aard was. Het gebrek aan eenheidsvisie liet zich ook na de Dreyfus-kwestie voelen. In feite zit dit ingebakken in het wezen van het anarchisme zelf: noch partij, noch doctrine kunnen de militant leiden.

Het bevolkingsvraagstuk en het onderwijs

Ten aanzien van het bevolkingsvraagstuk gingen enkele anarchisten al gauw een specifiek standpunt innemen. Een aantal van hen evolueerde in neomalthusianistische richting.

6 Id., o.c. Deel I, p. 334-338.

Vooral Paul Robin was de grote voortrekker. Hij beriep zich op Malthus, die erop gewezen had dat in menselijke samenlevingen van nature de tendens tot overbevolking bestond: de mens vertoont een natuurlijke neiging zich volgens een meetkundige reeks (1, 2, 4, 8, 16, 32...) voort te planten, terwijl de door de bodem voortgebrachte levensmiddelen de neiging vertonen slechts via een rekenkundige reeks (1, 2, 3, 4, 5...) toe te nemen. Dientengevolge moet de mens aan geboortebeperving doen, o.m. door seksuele onthouding en laattijdige huwelijken. Robin behield Malthus' economische redenering, maar verwierp diens remedie. Volgens Robin moest men enkel de geboorten afstemmen op de middelen. Zogenaamde 'wetenschappelijke selectie', rationeel geplande voortplanting moest leiden tot 'bonnes naissances', gewilde kinderen, die onder de allerbeste voorwaarden zouden kunnen worden grootgebracht. Deze nieuwe, in de beste omstandigheden opgevoede generatie zou zonder veel moeite spontaan tot de lang verhoopte sociale organisatie komen waar vrijheid, overvloed, algemene goedheid en geluk zouden heersen. Geen wonder dus dat veel libertairen zich door Robins ideeën voelden aangesproken. Robins neomalthusianisme schiep immers de mogelijkheid de revolutie in een nabije toekomst en bovendien op pacifistische wijze te voltrekken. Toch hadden enkele anarchisten hun bedenkingen en wilden zij het neomalthusianisme niet gelijkstellen met de revolutie zelf, want volgens hen zou een kleiner aantal kinderen het vigerende uitbuitingssysteem nooit wegnemen. Hoewel de meeste inspiratoren van libertairen huize waren, maakte de neomalthusianistische beweging geen deel uit van de eigenlijke anarchistische beweging.

Aan opvoeding en onderwijs hebben de anarchisten steeds grote aandacht besteed. Beide werden door hen als beslissende revolutionaire factoren beschouwd. Immers, om de feitelijke revolutie te doen slagen moest eerst een revolutie-in-de-geesten, een intellectuele of morele bewustwording, plaatsvinden. Nagenoeg alle grote anarchistische denkers hebben dan ook over de onderwijs- en opvoedingsproblematiek geschreven: Proudhon, Bakoenin, Kropotkin, Robin. Veel van hun ideeën waaien ons vandaag de dag nog steeds verfrissend toe. Bakoenin stelde dat de verwording van de aanvankelijke gelijkheid bij de geboorte tot ongelijkheid onder invloed van de opvoeding moest worden tegengegaan door een voor ieder gelijke opvoeding en gelijk onderwijs. Zo zou geen enkele klasse de arbeiders nog kunnen uitbuiten door middel van haar kennis. De opvoeding die de anarchisten nastreefden, was bovenal veelzijdig: de arbeiders zouden vorming genieten op zowel industrieel-praktisch, wetenschappelijk-theoretisch als moreel vlak. De opvoeding op moreel terrein zou vooral misprijzen van het gezag en eerbied voor de menselijke waardigheid moeten aanleren, en niet omgekeerd, zoals de traditie het wilde. Complete mensen moesten er gevormd worden, die zelf hun specialisatie zouden kiezen; de opvoeding moest onafhankelijke en vrije individuen beogen. Ook de gemengde opvoeding werd door de anarchisten als noodzakelijk ervaren.⁷ Bij dit alles wilden zij natuurlijk voldoende afstand nemen van het katholieke onderwijs. Maar de gelaïciseerde staatsschool vonden de anarchisten minstens even gevaarlijk; zij verkondigde immers evengoed dogma's. De staatsleraren waren in de ogen van de an-

⁷ A. Constandse, *Grondslagen van het anarchisme*. Groningen, 1976, p. 76-85.

archisten de 'flics intellectuels de la classe capitaliste'. Om hun ideeën te verspreiden en toe te passen, richtten de anarchisten volksuniversiteiten voor volwassenen op en, o.m. om de diverse pedagogische projecten te coördineren, stichtten zij nieuwe tijdschriften. Een ander actieterrein was dat van de kindertehuizen, waar de libertairen poogden enkele instellingen naar libertair model op te richten. Vele daarvan kwamen echter niet van de grond of groeiden uit tot een ruimere socialistische aangelegenheid. Al bij al leverde het streven naar 'libertaire' scholen een erg teleurstellend resultaat op in zijn pretentie de menselijke mentaliteit te wijzigen en een libertaire mens te vormen die de sociale revolutie zou waarmaken. Toch hebben de anarchistische pedagogie-ideeën lang doorgewerkt; ze hebben m.n. een ruime invloed gehad op de grondige onderwijsvernieuwingen in de laatste decennia van de twintigste eeuw.

Antimilitarisme

Bakoenin stelde het vaderland ('la patrie') tegenover de staat ('l'état'). Volgens hem was de liefde die elk individu koesterde voor zijn geboortegrond natuurlijk. Ook Elisée Reclus richtte de aandacht op de natuurlijke liefde voor de 'sol natal', voor de moedertaal, voor de volksgenoten met wie men ideeën, gevoelens en zeden deelde.⁸ De staat daarentegen was voor Bakoenin en Reclus een pure abstractie, een politieke en juridische fictie. Het politieke patriottisme had volgens Bakoenin niets te maken met de natuurlijke liefde voor de vadergrond. De machthebbers hadden dit politieke patriottisme in het leven geroepen, maar eigenlijk was het zelfs in tegenspraak komen te staan met de ware vaderlandsliefde: het politieke patriottisme werd door de regeerders geïdentificeerd met een antihumane haat voor al wat vreemd was, met als loutere bedoeling het behoud en de versteviging van de macht van de nationale staat. Het ging hem helemaal niet om de verknochtheid aan de eigen grond, maar om de verknochtheid aan de verworven privileges. Het politieke patriottisme diende met andere woorden slechts tot voordeel van een parasiterende minderheid.

De anarchisten hebben zich dan ook altijd fel verzet tegen de vele oorlogen die slechts tot doel hadden de privileges te vrijwaren van de minderheid die de staat in handen had, in plaats van het gemeenschappelijke goed van alle mensen van eenzelfde natie te beschermen. De libertairen stelden zich zodoende traditioneel bijzonder antimilitaristisch op. Niet weinig libertaire organisaties ter bestrijding van leger, oorlog en bourgeois-patriottisme zagen in Frankrijk het licht. Het Franse antimilitarisme was zelfs bijna een exclusieve aangelegenheid van anarchisten en revolutionair-syndicalisten.⁹ In 1904 werd in Amsterdam een antimilitaristisch congres georganiseerd en even later de Internationale Anti-Militaristische Vereniging opgericht, waarin de anarchisten – vooral de syndicalistisch georiënteerden – erg actief zouden zijn. Middelen om die antimilitaristische ideeën in de praktijk te realiseren waren o.m. desertie en militaire ongehoorzaamheid.

⁸ Id., *Anarchisme van de daad*. Groningen, 1975, p. 125-127.

⁹ J. Maitron, o.c. Deel 1, p. 371.

erspreiden en
n op en, o.m.
tijdschriften.
ren poogden
amen echter
enheid. Al bij
aat op in zijn
e vormen die
agogie-ideeën
ge onderwijs-

Volgens hem
k. Ook Elisée
voor de moe-
n deelde.⁸ De
n politieke en
e maken met
e politieke pa-
aak komen te
de gereeders
ls loutere be-
aat. Het ging
de verknocht-
andere woor-

en die slechts
n handen had,
e natie te be-
imilitaristisch
bourgeoispa-
elfs bijna een
In 1904 werd
de Internatio-
vooral de syn-
militaristische
oorzaamheid.

Toch zijn deze slechts weinig aangewend. Weliswaar steeg het aantal dienstweigeraars in de periode 1902-1912 van 6.000 naar 12.000, maar bijna altijd werd een oproep tot mobilisatie vlot beantwoord. Overigens waren de anarchisten niet allen dezelfde mening toegedaan m.b.t. het antimilitarisme. Kropotkin keurde dienstverzuim af wanneer het eigen land, Frankrijk dus, waar de sociale revolutie was begonnen, werd aangevallen. In *Les Temps Nouveaux* van 1905 droeg hij de antimilitaristen op elke natie te verdedigen die werd aangevallen door een militaristische staat. Vooral Frankrijk zelf moest worden verdedigd, daar het meestal werd aangevallen door een coalitie van burgerlijke machten die het Franse volk een kwaad hart toedroegen omdat het steeds de voortrekker was geweest van de sociale revolutie. Kropotkins visie zette kwaad bloed. In de kern ging het hier om niets minder dan een feitelijke toegeving aan de idee van de nationale verdediging onder kapitalistisch regime. Discussies en twijfel aangaande dit vraagstuk zouden blijven bestaan.

Kolonisatie

Het gemeenschapsleven, waarbij mensen zich uit de samenleving terugtrokken om in zogenaamde ideale 'milieux libres' te gaan leven, trok de anarchisten fel aan. Socialisten van diverse strekking probeerden vanaf de tweede helft van de jaren 1890 her en der zulke kolonies of communes uit de grond te stampen. De criteria bij het runnen van die ondernemingen waren van het zuiverste libertaire water: elk moest produceren naargelang van zijn mogelijkheden en mocht anderzijds consumeren volgens zijn behoeften. Meestal beperkte men zich tot het bebouwen van land; artisanale bezigheden behoorden evenwel ook tot de mogelijke activiteiten: hoeden en schoenen vervaardigen, confectie etc.¹⁰ Enkele kolonies hielden het verschillende jaren uit, maar allemaal – vaak al na een korte tijd – mislukten ze op den duur. Veelal waren de redenen van materiële aard. De organisatie van zo'n kolonie – bedenk dat het woord 'organisatie' eigenlijk niet past in het anarchistische denken – verplichtte tot een strenge rantsoenering en werkdiscipline. Deze onvrijheid waarmee de 'kolonisten' de facto werden geconfronteerd, botste heel sterk met de grote droom van vrijheid die zij oorspronkelijk voor ogen hadden. Daarenboven hadden anarchistische denkers als Kropotkin en Reclus niet nagelaten kritiek te uiten op de communes. De kolonies zouden volgens hen nooit het fundament kunnen vormen voor een ware, totale sociale revolutie. Zij hielden de overtuigde anarchisten weg van het leven, en juist daar moest de revolutie worden waargemaakt. Bovendien droegen de kolonisten bij het opstarten van hun onderneming onvermijdelijk het 'gif' der burgerlijke maatschappij met zich mee.¹¹

10 J. Maitron, o.c. Deel 1, p. 423.

11 Jan Moutaert, *De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914*. Berchem, Epo, 1981, p. 62.

Illegalisten en individualisten

De propaganda door middel van de bom had na 1894 afgedaan. In de periode daarna kende het illegalisme echter nog een niet te verwaarlozen (na-)bloei, die zou duren tot 1914. Een bepaald deel van de bevolking wilde zijn eigen ontvoogding bewerkstelligen – in de realiteit nu, en onmiddellijk – en komaf maken met breedsprakige theoretische idealen als 'zich opofferen voor de Revolutie of de Idee'. Elk individu had recht op een hoge mate van welzijn, alle middelen om dit te bereiken waren goed. Een vaste theorie bestond niet, maar algemeen werd het recht op diefstal aanvaard; niet als natuurlijk recht, wel als tegenwicht voor de uitbuiting door de bezitters. De diefstal zou overigens pas verdwijnen als ook de uitbuiting zelf zou stoppen. De 'reprise individuelle', het recht in eigen handen nemen door bijvoorbeeld middelen door diefstal te gaan herverdelen, werd door de illegalisten als een revolutionaire daad aangezien.¹² In de libertaire pers genoten de illegalisten niet onverdeeld steun. *Les Temps Nouveaux* was onvermurwbaar tegen. Maar de tijdschriften *Le Libertaire* en vooral *L'Anarchie*, in 1905 opgericht onder impuls van Joseph Albert, hielden wel ruimte voor hen vrij. Het individualistisch-anarchistische *L'Anarchie* raadde ten sterkste aan niet te wachten op de revolutie; volgens hen waren de 'belovers' bedriegers. Zelf zijn eigen revolutie maken, daar kwam het op aan, vrije mensen worden, in kameraadschap leven! Het individualisme was voor deze groep een beredeneerde reactie van het individu tegen al wat hem onderdrukte, een daad van zelfbevestiging die natuurlijk was en waar elkeen het recht toe had. Ten aanzien van de illegalisten stonden de individualisten positief: het kwam er volgens hen helemaal niet op aan of men legaal of illegaal het leven doorkwam, men moest er enkel op letten dat men rationeel was, dit wilde zeggen het risico beperkte. Echt rationeel was slechts wat goed was: een herverdeling van alle bezit in de handen van iedereen.

De anarchistische 'partij' (1894-1910)

Anarchisme heeft altijd in de eerste plaats verzet tegen elke vorm van centralisatie of gezag betekend. Jean Grave vertolkte in *Les Temps Nouveaux* de mening van velen, wanneer hij zich uitsprak tegen elke blijvende organisatie, met andere woorden tegen elke vorm van partij. Een partij zou volgens hem niets anders betekenen dan een kleine staat binnen de staat en altijd leiden tot verdrukking van het individu. Een partij kon instaan voor de politieke revolutie, maar niet voor de sociale revolutie, die immers de opheffing van elke organisatie moest inhouden. Die weerstand tegen elke vorm van organisatie zorgde voor organisatorische onmacht binnen de eigen anarchistische gelederen. Er viel niet te ontkomen aan de evidente noodzaak van, op zijn minst enige, organisatie. Wie dat begreep, was Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de Nederlandse anarchist over wie we het verderop in dit boek nog hebben. Hij wilde in 1900 een internationaal revolutionair arbeiderscongres organiseren. De

¹² J. Maitron, o.c. Deel I, p. 414-415.

anarchisten stelden dit voor als het logische gevolg van het internationale socialistische congres van 1896 te Londen, waar de anarchisten voorgoed de toegang tot de verdere socialistische congressen was ontzegd. Het congres van 1900 was bedoeld als antiparlementaire replek op het internationale socialistische congres dat in 1900 in Parijs zou plaatsvinden. Het door Nieuwenhuis geplande congres werd echter verboden, en daarmee verdween ook een bijzonder plan. Op de agenda van het congres stond namelijk, hoofdzakelijk onder invloed van Christiaan Cornelissen, het voorstel tot oprichting van een internationale, communistische, revolutionaire federatie van alle libertaire groepen ter wereld. Die federatie zou niet centralistisch worden opgevat, maar een ruim revolutionair platform zijn dat als correspondentiebureau voor de aangesloten groepen zou fungeren. Het plan viel bij een aantal anarchisten niet in goede aarde.

Tot 1907 werd geen enkele poging meer ondernomen om de banden tussen de verschillende anarchistische groepen aan te halen. In dat jaar werd op het vierde internationale anarchistische congres te Amsterdam een anarchistische Internationale opgericht. Ook die poging tot binding en organisatie – hoe los ook – viel niet in de smaak van de Franse anarchisten. Steeds meer militanten waren de organisatorische onmacht van hun beweging beu en kwamen op het punt te staan die te verlaten. Wellicht werd het streven naar organisatie hierdoor aangewakkerd. Na nog enkele organisatorische mislukkingen besloot het vrij algemeen bijgewoonde nationale libertaire congres te Parijs in 1913 tot de oprichting van de *Fédération Communiste Révolutionnaire Anarchiste*. Aan de vooravond van de grote wereldbrand had de Franse anarchistische beweging eindelijk een zekere cohesie bereikt.¹³ Ondanks de organisatorische moeilijkheden had zij de afgelopen tien jaar haar invloed verdubbeld. De Eerste Wereldoorlog betekende evenwel het einde van de groei van de beweging. Zij bestond vooral uit libertair-communisten; veelal relatief jonge arbeiders, zoals leerbewerkers, textielarbeiders, bouwvakkers, metaalnijverheidslui enz. Een scherpe afbakening met de socialistische of communistische beweging viel niet te maken.

De anarchistische pers (1894-1910)

Vanaf 1895 zou de libertaire pers opnieuw een grote activiteit ontplooiën. De toon voerden verder de drie weekbladen *Les Temps Nouveaux*, *Le Libertaire* en *La Sociale* aan. In 1904 zou daar nog *L'Anarchie* bijkomen. *Les Temps Nouveaux* onder leiding van Jean Grave kan worden beschouwd als de opvolger van *La Révolte* (1887-1894), die zelf de voortzetting was geweest van *Le Révolté* (1879-1887). Opgericht in 1894, zou *Les Temps Nouveaux* blijven verschijnen tot 1914 en bijdragen publiceren van anarchistische denkers als Pjotr Kropotkin, Elisée Reclus, Paul Delesalle, Charles Albert of Pierre Monatte. Van de anarchistische periodieken had dit gezaghebbende blad veruit de meeste lezers. De oplage bedroeg 7.000 exemplaren; er waren ca. 1.100 abonnees.

¹³ J. Maitron, o.c. Deel 1, p. 446-451.

IV.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Twee vrouwen
potlood, juni 1903, 10.9 x 17.1 cm

26

Kunst en kunstenaars

De Franse avant-gardekunstenaars aan het eind van de negentiende eeuw voelden zich aangetrokken tot het anarchisme, dat de traditionele, burgerlijke waarden verwierp en het individu prioritair stelde. Met de verwachting van een nieuwe maatschappij, op anarchistische leest geschoeid, correspondeerde de inzet voor een nieuwe, vrije kunst – in de poëzie bijvoorbeeld weerspiegelde zich dat in het zgn. 'vers libre'.¹⁴ Veel meer dan het politieke, hervormingsgezinde socialisme waren de kunstenaars in Frankrijk het revolutionaire, anti-etatistische anarchisme genegen.¹⁵ Nergens werd binnen het anarchistische denken zo'n belangrijke rol toegekend aan de kunst als in Frankrijk tussen 1890 en 1900.¹⁶ In België zou de Vlaamse artistieke avant-garde, die vooral in *Van Nu en Straks* aan het woord kwam (cf. infra), de Parijse anarchistische tendens volgen, terwijl de Franstalige artiesten daarentegen meer aansluiting zouden zoeken bij de socialisten. Omgekeerd toonde de Franse sociaaldemocratie, in groot contrast met de Belgische, weinig aandacht voor de kunst.

14 J. Monferier, 'Symbolisme et anarchie'. In: *Revue d'histoire littéraire de France*, 65 (1965), p. 236 en Jan Moulaert, *Rood en zwart. De anarchistische beweging in 1880-1914*. Leuven, Davidsfonds, 1995, p. XXX.

15 Kas Deprez en Jan Moulaert, 'Culturele grenzen aan politieke radicalisering? Het anarchistisch flamingantisme van de Vlaamse avant-garde tijdens het fin-de-siècle'. Werkversie, p. 1.

16 Jan Moulaert, *De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914*. Berchem, Epo, 1981, p. 70.

NEDERLAND

Voor 1890

Voor de ontwikkeling van de anarchistische beweging in Nederland is de figuur Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) toonaangevend geweest. Maar nog voor Domela Nieuwenhuis in de late jaren negentig de Nederlandse sociaaldemocratie de rug toeerde en zich tot het anarchisme bekeerde, waren boven de Moerdijk vanaf 1885 al de eerste libertaire tijdschriften beginnen te verschijnen. Zij droegen veelzeggende titels als *De Anarchist*, *Orgaan van goddeloozen, haveloozen en regeringsloozen* (1888-1896), *De Oproerkraai* of *Onafhankelijk weekblad voor de verdrukten* (1891-1893). Tot een organisatorisch verband kwamen deze door Bakoenin geïnspireerde sociaal-anarchisten evenwel niet. Hun actie was bovendien weinig origineel, afgekeken van Belgische voorbeelden en gekenmerkt door een bijna slaafse trouw aan de geschriften van Kropotkin, Most en Landauer. Een andere fractie verzette zich tegen elke georganiseerde vorm van klassenstrijd. Dit individualistische anarchisme was gebaseerd op de geschriften van Max Stirner, wiens hoofdwerk *Der Einzige und sein Eigentum* uit 1844 via de vertaling van Jaak Lansens in Nederland bekend was geraakt. Stirner verwierp niet alleen elke politieke vereniging, maar ook elke syndicale organisatie. 'Mir geht nichts über Mich', luidt een adagium uit zijn mond. Op Stirner, die in België een grote invloed op August Vermeylen heeft gehad, komen wij verderop in dit boek nog terug. Stirner wordt, wegens zijn verzet tegen staat en kerk en zijn oproep tot rebellie (niet: georganiseerde revolutie) meestal als een van de eerste anarchisten beschouwd, hoewel hij van de meeste anarchisten grondig verschilt door zijn puur individualistische moraal.

Het ontstaan van een vrije socialistische beweging

Een aantal actievelingen van de Internationale die in 1872 nog Bakoenin hadden gesteund, waren intussen de sociaaldemocratische weg opgegaan.¹ Maar het was uit reactie tegen de reformistische koers van diezelfde sociaaldemocraten dat een eigenlijke, volwassen Nederlandse anarchistische beweging zou worden geboren.² In dit proces zou de persoon van Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) een centrale rol spelen. Domela Nieuwenhuis, die in 1879 zijn ambt van dominee had neergelegd, zou rond die tijd een groot aandeel hebben in de ontluiking van de Nederlandse sociaaldemocratie. Zo was hij inspirator en voortrekker van haar eerste organisatorische uitdrukking, nl. de Sociaal-Democratische Bond (S.D.B.). Tevens zou hij in 1879 *Recht voor Allen*, het partijorgaan van de S.D.B., oprichten. In 1888 werd Domela Nieuwenhuis als eerste socialist tot lid van de Nederlandse Tweede Kamer verkozen. Al van bij het begin van zijn sociaaldemocratische loopbaan toonde Domela Nieuwenhuis zich libertair geïnspireerd. Hij stond erg kritisch tegenover het 'autoritarisme' van de Duitse sociaaldemo-

1 R. De Jong, 'Le mouvement libertaire aux Pays-Bas', in: *Le Mouvement Social*, 1973, nr. 83, p. 167.

2 Dit was ook het geval in Duitsland en Zweden, wat de marxistische stelling tegensprekt als zou de anarchistische beweging aan de oprichting van de marxistische organisaties voorafgegaan zijn. Cf. R. De Jong, o.c., p. 168.

cratische partij. Mede door zijn geringe succes als kamerlid groeide zijn antiparlementarisme. In het algemeen was de sociale ellende die in Nederland in de jaren negentig om zich heen greep als gevolg van een vreselijke agrarische en industriële crisis, niet van die aard om de gemoederen parlementaire tactieken boven meer revolutionaire middelen te doen verkiezen.³ De S.D.B. verkeerde tussen 1891 en 1897 dan ook bijna voortdurend in crisis. In 1893 besloot, op aandringen van Domela Nieuwenhuis, een meerderheid binnen de S.D.B. niet aan verkiezingen deel te nemen, waarop de minderheid – met o.a. P.J. Toelstra – naar Duits model de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (S.D.A.P.) oprichtte. Domela Nieuwenhuis brak in 1897 definitief met de sociaaldemocratische beweging (de S.D.B. had zich ondertussen herdoopt tot 'Socialistenbond'), trok zich ook terug uit de redactie van *Recht voor Allen* en startte in 1898 met de uitgave van *De Vrije Socialist*. Daarin droeg hij zijn ideeën uit over anarchisme, socialisme en militarisme. Vele Bond-genoten waren hem gevolgd, terwijl het nieuwe tijdschrift inspireerde tot het verschijnen van een hele reeks gelijkgezinde plaatselijke en regionale bladen. Alle voerden zij het vrije of antiautoritaire socialisme in het vaandel.

Revolutionair syndicalisme

Tussen Domela Nieuwenhuis en de parlementaristen (Toelstra) in stond Christiaan Cornelissen (1864-1943), die uitgegroeid was tot een invloedrijke figuur binnen de S.D.B. (en later de Socialistenbond). Cornelissen, die met Domela Nieuwenhuis redacteur van *Recht voor Allen* was, stond een specifieke visie op het syndicalisme voor, geïnspireerd op het Franse model. Voor Cornelissen was het syndicaat niet alleen het instrument van de arbeiders in de klassenstrijd, maar evenzeer de organisatorische basis van de toekomstige socialistische maatschappij. Zijn visie op de vakbond bracht hem weldra in conflict met Domela Nieuwenhuis, die evolueerde in individualistisch-anarchistische richting. Onder impuls van Cornelissen, die als secretariaat voor alle arbeidsorganisaties – dus ook voor de S.D.A.P. en de S.D.B. – het Nationaal Arbeids-Secretariaat (N.A.S.) had opgericht, evolueerde het N.A.S. in revolutionair-syndicalistische richting. Geleidelijk groeide het uit tot het kleinere broertje van de Franse Confédération Générale du Travail (cf. supra). Het N.A.S. zou tot het begin van de jaren twintig de libertaire noot binnen de Nederlandse syndicale beweging blijven verzorgen en kon trouwens op de sympathie van het overgrote deel van de vrije socialisten rekenen. Dat zou blijken tijdens de grote spoorwegstaking in 1903.⁴

De grote spoorwegstaking in 1903

In 1903 stonden anarchisten en sociaaldemocraten andermaal met getrokken messen tegenover elkaar. In januari van dat jaar was een staking uitgebroken in de Amsterdamse haven, die zich op korte tijd uitbreidde tot de spoorwegen. De staking kende

³ R. De Jong, art. cit., p. 170.

⁴ Idem, p. 170-171 en H. Ramaer, *De piramide der tirannie. Anarchisten in Nederland*. Amsterdam, 1977, p. 19-20.

een enorm succes en leek de anarchisten gelijk te geven wat betreft het door hen gepropageerde wapen van de algemene staking. De Nederlandse regering reageerde echter door een aantal wetten te stemmen die elke staking in openbare diensten, zo ook de spoorwegen, moesten verbieden.

In allerijl werd daarop een 'Comité van verweer' opgericht, waartoe zowel leden van de S.D.A.P. als van de N.A.S. behoorden, zowel socialistische syndicalisten als anarchisten dus. Een algemene staking werd uitgeroepen en heel spoedig door het comité opnieuw ontbonden. Het ongenoegen van de stakers ten aanzien van het comité was groot. Anarchisten en N.A.S.-leden gewaagden van een verraad van de S.D.A.P., die op haar beurt de algemene staking afschreef als een betreurenswaardig anarchistisch avontuur. Drie jaar later zouden de sociaaldemocraten hun eigen reformistische vakbond oprichten: het Nederlandse Verbond van Vakverenigingen (N.V.V.), dat steeds nauwe banden zou onderhouden met de S.D.A.P. en een harde strijd zou voeren tegen het revolutionaire syndicalisme. Het N.V.V. had gauw een hoog ledenaantal, terwijl het N.A.S. snel veel aanhangers verloor.⁵ Op die manier zou het anarchisme nooit tot een massabeweging uitgroeien. De anarchisten bleven wel erg actief, o.m. in talrijke tijdschriften, in jongerengroepen, vrouwenbewegingen en koren, maar ze traden te verspreid op, bovendien over uiteenlopende stromingen, om enige betekenisvolle invloed te kunnen uitoefenen.

Isolering van de vrije socialist

Hoewel Domela Nieuwenhuis een intense activiteit bleef ontplooiën, bevond het vrije socialisme in Nederland zich al vrij vlug op de terugweg. Dat Domela Nieuwenhuis, die zichzelf een sociaal anarchist noemde, in de praktijk eigenlijk vrij individualistisch was gericht, is daar niet vreemd aan. Zo was *De Vrije Socialist* niet het orgaan van een organisatie, maar van Domela Nieuwenhuis zelf. Hij was voorstander van vrije en onafhankelijke groepen, die slechts voor concrete doeleinden tijdelijk zouden samenwerken, en een fervent tegenstander van een gestructureerde anarchistische organisatie, evenals van nationale congressen. Overigens nam hij niet deel aan het internationale anarchistische congres te Amsterdam in 1907, waar men trachtte internationale contacten tussen de verschillende organisaties tot stand te brengen. Zijn antiorganisatorische ingesteldheid zou uiteindelijk de vrije socialist verregaand isoleren.

De christen-anarchisten

Naast de libertaire groepen bestond in Nederland een vrij sterke christen-anarchistische stroming, die zich door Leo Tolstoj geïnspireerd voelde. Deze Russische literator van adellijke afkomst, die eveneens publiceerde op religieus, filosofisch en didactisch vlak, had een keerpunt in zijn leven doorgemaakt. Hij ging een hernieuwd christendom prediken, met de klemtoon op naastenliefde en eenvoud, wat hem bracht tot de

⁵ A. Constandse, 'F. Domela Nieuwenhuis en het anarchisme in Nederland', in: F. Boenders, o.c., p. 126. Over de stakingen in kwestie, zie: A. De Jong, *De spoorwegstaking van 1903*. Heemstede, 1953 en A. Rueter, *De spoorwegstakingen van 1903, een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland*. Leiden, 1935.

veroordeling van de economische, sociale, politieke en kerkelijke structuren, evenals van de kunstvormen die daaruit voortvloeiden. Die protesthouding had Tolstoj gemeen met de anarchisten, maar hij onderscheidde zich van hen doordat hij zijn heil zocht in christelijk geïnspireerde principes als naastenliefde, lijdzaamheid, deemoed en vergeving. De spreekbuis van de Nederlandse christen-anarchisten was het tijdschrift *Vrede* met als drijvende kracht Felix Ortt. Het blad droeg als ondertitel *Orgaan tot bespreking van de praktijk der liefde*. Liefde zagen Ortt en zijn kompanen als het zichzelf vergeten en het totale opgaan in de andere, alleen daar kon voor hen het ware geluk liggen. Die liefde inspireerde hen tot een diepe vijandschap ten aanzien van de staat, die volgens hen nog verkeerde 'in de dierlijke sfeer van het recht van de sterkste'⁶. Maar diezelfde liefde maakte de christen-anarchisten ook tot tegenstanders van alle geweld, en door hun exclusieve keuze voor geweldloos verzet – dienstweigering als antimilitaristische daad bijvoorbeeld – onderscheidden ze zich duidelijk van de andere anarchisten. Dit humanitaire Tolstojaanse idealisme werd overigens vooral beoefend door intellectuelen, in het bijzonder door sociaal bewogen predikanten.

Op de antimilitaristische beweging hebben deze anarchiserende dominees een belangrijke invloed uitgeoefend, maar zij slaagden er niet in de brug te leggen met de arbeidersbeweging. Daarvoor stonden hun rein leven-ideaal en hun geweldloze principes – die ze ook wilden handhaven in de klassenstrijd – te ver af van de harde dagelijkse werkelijkheid. Dit 'rein leven-ideaal' betekende het nastreven van een zuiver en gezond leven. Daarvoor was een sterk ascetisch en moralistisch ingestelde levenswijze noodzakelijk, en zij ijverden dan ook voor vegetarisme, geheelonthouding en niet-roken, schreven het dragen van reformkledij voor en hielden er puriteinse opvattingen over seksualiteit op na. Ten aanzien van de massa cultiveerden zij een zekere minachting.

'Kolonisten' en 'coöperateurs'

Ook in Nederland voelden sommigen zich aangetrokken tot het leven in aparte gemeenschappen. Net als in Frankrijk kenden die kolonies en productieve associaties vooral rond de eeuwwisseling succes. Het fenomeen kende wel meer navolging in Nederland. Centraal stonden hier de ideeën van vrije arbeid, productie op basis van gelijkwaardigheid, solidariteit, zelfwerkzaamheid en zelfontplooiing. Dit kon allemaal alleen gerealiseerd worden in een leven los van de perverterende maatschappij, waarvan men afstand moest nemen om op zoek te kunnen gaan naar een oorspronkelijke verhouding met de natuur. Beroemd geworden is in deze context het experiment van Frederik van Eeden. In 1898 stichtte deze arts en medeoprichter van *De Nieuwe Gids* – die al gauw de *l'art pour l'art*-esthetiek de rug zou toekeren om meer aandacht voor sociale en ethische kwesties te vragen – te Bussum de kolonie Walden. Geïnspireerd door Henry Thoreaus *Walden, or life in the woods* wilde Van Eeden zijn ethisch-communistische overtuiging in de praktijk omzetten. Zijn onderneming faalde evenwel.

⁶ R. Jans, *Tolstoj in Nederland*. Bussum, 1952, p. 76 e.v.

Niet alleen Van Eeden was op dat vlak actief. Ook de christen-anarchisten deden mee. In Blaricum poogde de Internationale Broederschap van christen-anarchisten haar principes daadwerkelijk gestalte te geven. Ook dit experiment mislukte, wellicht wegens de al te irrealistische verwachtingen en de geringe werkelijkheidszin van de veelal intellectuele deelnemers.⁷ Naast Blaricum waren er talloze andere soortgelijke experimenten. Intussen was onder impuls van Frederik van Eeden de Vereniging Gemeenschappelijk Grondbezit opgericht.⁸ Deze naam gaf duidelijk de doelstelling aan van de organisatie, die alle kolonies wilde overkoepelen. Hoewel dit laatste niet lukte, stimuleerde de vereniging tot het oprichten van nieuwe agrarische kolonies in Nederland. Vanaf 1909 – niet langer met Van Eeden, maar met Methöfer aan het roer – richtte zij zich op productieve associaties of productiecoöperatieven. Deze beoogden vooral de verbetering van de eigen situatie en situeerden zich vooral in de sfeer van het atelier en de kleinere onderneming: drukkerijen, textielbedrijfjes, sigarenfabriekjes, bouwbedrijven. Bij elk van die ondernemingen echter kwam de voorspelling van Domela Nieuwenhuis uit: ofwel kende ze succes, doordat ze afweek van het vooropgestelde ideaal en een louter eigenbelang ging dienen; ofwel bleef ze trouw aan haar principes en ging ze onherroepelijk ten onder. Minder dan in Frankrijk was de kolonie- en productieve associatiebeweging in Nederland libertair van aard.

Antimilitarisme

De Nederlandse anarchisten, met Domela Nieuwenhuis voorop, waren uitermate actief op het terrein van het antimilitarisme. Al in 1891 had Domela Nieuwenhuis op het internationale socialistische congres te Brussel de algemene staking voorgesteld als wapen bij uitstek tegen de kapitalistische oorlog. Dit voorstel werd echter verworpen door de Duitse sociaaldemocratie, wat overigens wellicht de reden was van de breuk tussen Domela Nieuwenhuis en deze laatste. In 1904 werd op het internationale antimilitaristische congres te Amsterdam de Internationale Anti-Militaristische Vereniging (I.A.M.V.) in het leven geroepen.

De Nederlandse sectie was een van de weinige die werkelijk actief was. Organisatie was voor Domela Nieuwenhuis en zijn aanhangers slechts toelaatbaar voor zover men een concrete doelstelling voor ogen had; het antimilitarisme was er zo één, vandaar dat de Nederlandse I.A.M.V. kon doorgaan als de meest gestructureerde en wellicht meest representatieve organisatie van het Nederlandse anarchisme, met jaarlijkse congressen, een nationaal uitvoerend comité en een eigen tijdschrift, *De Wapens Neder*, waarvan de oplage geregeld in de tienduizenden liep. De I.A.M.V. stelde zich wezenlijk anti-

7 Dat is in elk geval de mening van Tjerk Luitjes, die lid was van de kolonie in Blaricum. Zijn ervaringen schreef deze socialist, die oorspronkelijk anarchist was en later een welgesteld betonhandelaar werd, neer in *Theorie en Practijk van de binnenlandse Kolonisatie* (1902).

8 Over de Vereniging Gemeenschappelijk Grondbezit, zie Maurits Verhoeff, 't komt er niet op aan waar we terecht komen. Nescio, de kolonie Tames en Gemeenschappelijk Grondbezit', in: M. Verhoeff, *Verlangen zonder te weten waarnaar. Over Nescio*. Amsterdam, Bas Lubberhuizen, 2011, p. 19-52.

den mee.
ten haar
licht we-
de veelal
e experi-
Gemeen-
an van de
e, stimu-
ederland.
richtte zij
rooral de
et atelier
s, bouw-
Domela
opgestelde
principes
- en pro-

mate ac-
nhuis op
esteld als
erworpen
de breuk
nale anti-
ereniging

rganisatie
over men
daar dat
ht meest
ngressen,
waarvan
lijk anti-

gen schreef
in *Theorie*

an waar we
Verlangen

V.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Oude vrouw en jong meisje
zwart krijt, jan. 1903, 15.1 x 9.4 cm

kapitalistisch en antikolonialistisch op, propageerde massale dienstweigering en algemene werkstaking en wees de principiële geweldloosheid van de christen-anarchisten van de hand, evenals het pacifisme dat in bepaalde burgerlijke kringen leefde en onder meer de oprichting van een internationaal arbitragehof voor ogen had. Het devies luidde: 'Geen man en geen cent voor het militarisme' en in één adem voegde men daaraan toe: 'Oorlog aan de oorlog', waarmee men bedoelde ten strijde te trekken voor een sociale revolutie die de bevrijding van soldaten en arbeiders moest meebrengen. De I.A.M.V. ageerde ook onder de soldaten zelf. Een centrale plaats binnen de beweging bekleedde dominee N.J.C. Schermerhorn.

Vrijdenkers, vegetaristen, neomalthusianisten, e.a.

Hoewel De Dageraad, de Nederlandse vrijdenkersvereniging, nooit een exclusief libertaire groep is geweest, waren er nogal wat anarchisten in actief. De Dageraad was zelfs de enige organisatie waarin de socialisten van de diverse strekkingen steeds hebben samengewerkt. Ook op het terrein van het vegetarisme en het neomalthusianisme waren de anarchisten werkzaam. Een andere strekking probeerde het anarchisme en parlementair socialisme met elkaar te verzoenen. De Nederlandse intellectuelen en kunstenaars met belangstelling voor het socialisme, ten slotte, voelden zich eerder aangesproken door het marxisme dan het anarchisme. We denken hier aan Herman Gorter of Henriëtte Roland Holst.

Omvang van de Nederlandse anarchistische beweging

De Nederlandse anarchistische beweging, vooral de grote groep Domela-aanhangers, heeft lange tijd een stevige arbeiders- en volksbasis gehad. Op zijn uitvaart naar Westerveld werd Domela Nieuwenhuis door arbeiders drie uur lang door Amsterdam gedragen.⁹ Cijfergegevens achterhalen is moeilijk. De almanakken tussen 1903 en 1914 gewagen van zestig à tachtig groepen verspreid over het hele land, met als belangrijkste concentraties Noord-Nederland (met Amsterdam), Groningen en Friesland, samen met de streek rond Twente. Een tiental anarchistische bladen vormden de spreekbuis van deze anarchisten, daarnaast waren colportage, openbare vergaderingen en meetings de meest gebruikte propagandamiddelen. In 1908 telde de I.A.M.V. 1.000 leden, verspreid over 52 groepen; een jaar later bereikte haar maandblad een oplage van 81.000 exemplaren, om in 1910 nog slechts 2.500 à 3.000 abonnees te hebben. In 1913 was dit laatste aantal weer gestegen tot 6.000. In 1910 hadden het N.A.S. en het N.V.V. respectievelijk 3.454 en 40.660 aanhangers. Soldatenalmanakken werden jaarlijks op 5.000 exemplaren gedrukt. De oplage van de antimilitaristische vlugschriften schommelde tussen 10.000 en 20.000, met een eenzame piek van 100.000.

⁹ Geert van Istendael, 'August Vermeylen en de anarchie', in: Frank De Crits (red.), *Brussel en het fin-de-siècle. 100 jaar Van Nu en Straks*. Antwerpen/Baarn, Houtekiet/BRTN/VAR, 1993, p. 66.

Kunst en kunstenaars

Volgens historicus Jan Romein worden kunstenaars en anarchisten in het fin de siècle verbonden door hun allesoverheersende drang naar vrijheid.¹⁰ Beide groepen willen breken met het bestaande omdat ze iets nieuws willen, een nieuwe maatschappij en een nieuwe kunst. Terwijl de anarchist individuele vrijheid najaagt, wil ook de kunstenaar zich niet langer conformeren. Schilders als Jan Toorop en Johan Thorn Prikker voelen zich aangetrokken tot het anarchisme. De laatste citeert met instemming Verlaine wanneer hij schrijft dat elke artiest vanzelfsprekend anarchist moet zijn.¹¹ Louis Couperus schenkt in verschillende van zijn romans, zoals *Majesteit* (1893) of *Metamorfoze* (1894), aandacht aan het anarchisme. Dat doen ook auteurs als Frits Lapidoth, Justus van Maurik en Maurits Wagenvoort. Diens roman *De droomers* uit 1900 vormt zelfs een regelrecht pleidooi voor het 'anarchisme van de daad' (cf. supra) en is hiermee een buitenbeentje in de Nederlandse literatuur. Enkele personages uit dit boek, dat in anarchistische kringen druk gelezen werd, zijn gemodelleerd naar anarchisten die historisch bestaan hebben, zoals Domela Nieuwenhuis of Elisée Reclus.¹² Wagenvoorts werk was toentertijd erg populair en paste in de contemporaine Nederlandse romanletterkunde, waarin de vele nieuwe maatschappijbeschouwingen uit de tijd, zoals socialisme, feminisme en vegetarisme, ruim aan bod komen.¹³

10 Jan Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen*. Amsterdam 1976, deel 1, p. 286.

11 Jacqueline Bel, 'De droomers van Wagenvoort', in: *Literatuur. Tijdschrift over Nederlandse Letterkunde*. Jg. 6 (1989), 4, p. 215.

12 Cf. idem, p. 216-217.

13 Cf. idem, p. 220.

BELGIË

Voor 1890

Over het algemeen was Vlaanderen in de jaren zeventig en tachtig meer sociaaldemocratisch geïnspireerd, terwijl Wallonië zich eerder richtte naar het anarchistische model.¹ Vlaanderen en de streek rond Brussel bleken in elk geval vlugger geneigd tot het oprichten van partijen naar sociaaldemocratisch model, getuige daarvan de stichting van de Vlaamse Socialistische Partij (1877) en van de Parti Socialiste Brabançon (1877), die beide in 1879 samensmolten tot de Belgische Socialistische Partij, en ten slotte de oprichting van de Belgische Werkliedenpartij in 1885. In Wallonië daarentegen hielden anarchistische kernen als Verviers, Luik en andere vrij lang stand – wat overigens niet belette dat ook daar de B.W.P. uiteindelijk zou zegevieren. Ook in Brussel zette een niet onbelangrijke anarchistische kern voet aan de grond. De stad zou rond die tijd fungeren als centrum van de Franstalige Belgische anarchisten, maar ook van enige Nederlandstalige activiteit zoals het tijdschrift *De Opstand* (1885-1886), dat oorspronkelijk te Antwerpen verscheen (1881-1882) en later ook in Gent werd uitgegeven. Van een omvangrijke Belgische anarchistische beweging in die tijd kan men evenwel niet spreken. Bovendien betekende het algemeen meervoudig stemrecht, dat in 1893 werd ingevoerd, voor de bestaande kleine en onsamenhangende kernen het begin van het einde.

Luik

Vooraf in Luik en omstreken kende het Belgische anarchisme rond de eeuwwisseling een sterke opleving, in die mate zelfs dat Luik als centrum Brussel en Verviers verdrong. Het loont de moeite aan de hand van dit Luikse anarchisme de betekenis van de toenmalige Belgische libertaire beweging te schatten. Het Luikse anarchisme valt uiteen in twee grote fasen. Een eerste begint in 1887 en kunnen we de periode van het terrorisme noemen. Uitschieters in die periode, die vrij gelijktijdig met de gewelddadige tijd in Frankrijk liep (cf. supra), waren de bomaanslagen van 1892 en 1894. Uit dit tijdvak dateert ook de zaak-Moineau, die veel stof deed opwaaien. Moineau, die van kleinburgerlijke afkomst was en ooit studeerde aan de militaire school, evolueerde van republikein over collectivist tot anarchist. Hij ondernam een kolonisatiepoging in Brazilië en was na zijn terugkeer o.a. handelsreiziger en boekhouder. Hij was een gevraagd spreker op meetings en lid van de communistische groep van Luik. In 1892 pleegde hij een bomaanslag, waarop hij geïnterneerd werd. Ondanks een veroordeling tot vijftientig jaar dwangarbeid kwam hij in 1901 vrij na een krachtige amnestiebeweging. Later werd hij libertair boekhandelaar. Moineau was geen groot organisator of theoreticus; hij was vooral belangrijk als martelaar die op een grote sympathie van

1 D. De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*. Antwerpen, 1972, p. 20.

de bevolking kon rekenen. Toch taande door de gewelddadige acties in het algemeen de sympathie voor de anarchisten.

Omstreeks 1900 sloegen zij dan ook een andere weg in. Zoals in Frankrijk koos de Luikse anarchistische fractie voor het syndicalisme. Zij organiseerde verschillende regionale congressen en liet zich steeds meer horen via de periodieke pers. Bovendien werden ernstige pogingen ondernomen om tot enige vorm van organisatie of federatie te komen, zowel op regionaal als nationaal niveau. Op dat gebied waren de Belgen creatiever dan hun geestesgenoten in de buurlanden. Zo werd onder impuls van de Luikenaar G. Thonar, een libertair journalist, redenaar, drukker en organisator, die zich, zoals Grave in Frankrijk, de paus van het anarchisme noemde, in 1905 de Groupement Communiste Libertaire (G.C.L.) opgericht. De vereniging had afdelingen in Brussel, Luik, Charleroi, Mechelen, Gent, Antwerpen, Namen en Verviers en lag mede aan de basis van het internationale anarchistische congres in 1907 te Amsterdam. Dit congres slaagde er echter niet in tot een valabele internationale organisatie te komen en nog in hetzelfde jaar werd de G.C.L. ontbonden. De Belgen waren drie jaar eerder ook organisatorisch actief geweest bij de voorbereiding van het internationale antimilitaristische congres van 1904, eveneens te Amsterdam.²

Onder de propagandabladen waren de voornaamste *Le Réveil des Travailleurs* (1900-1903), dat geleidelijk uitgroeide tot een weekblad, en het door G. Thonar gestichte *L'Insurgé* (1903-1908). De anarchistische pers in België was kwalitatief gezien geen hoogvlieger en hield vooral een slaafse navolging in van wat in Frankrijk werd gepubliceerd, in het bijzonder in *Les Temps Nouveaux*. Na 1908 kwam men niet meer tot een continu verschijnende pers.³ Behalve in de reguliere media vond de anarchistische propaganda kanalen in affiches, brochures, manifesten, conferenties etc. Begin twintigste eeuw richtte dus ook het Belgische anarchisme zijn belangstelling naar de vakbonden. In die vakbonden zagen de Luikse anarchisten, volgens de zuiverste revolutionair-syndicalistische principes en tegen de anarchistische lijn in, de kiemen van de toekomstige maatschappij. De stap naar het syndicalisme toe was onder invloed van het Franse voorbeeld vrij vanzelfsprekend, maar toch werd al gauw de boeg omgekeerd, omdat men vreesde door de syndicalisten opgeslorpt te worden. De anarchisten wilden louter in de vakbeweging infiltreren. Bovendien ijverden zij niet alleen voor een economische revolutie, maar ook voor een intellectuele en morele ommekeer. Uiteindelijk heeft het Luikse anarchisme niet zoveel invloed gehad op de vakbeweging. Ten laatste vanaf 1914 maakte de eengemaakte sterke socialistische vakbeweging, zonder de anarchisten en onder de hoede van de B.W.P., een onstuitbare opgang.

De Luikse anarchisten keerden zich niet enkel tegen het syndicalisme, maar ook tegen de B.W.P. Hun argumenten voor dit laatste waren de aloude. Ze konden niet akkoord

2 J. Louis, *Histoire du mouvement anarchiste liégeois (1887-1914)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Luik, 1975, p. 35-46.

3 Idem, p. 69.

gaan met het bestaan van een – zij het dan ook sociaaldemocratische – staat, die altijd een inperking van de vrijheid zou betekenen; zij zagen het parlementarisme als de politieke uitdrukking van het gehate kapitalisme en vonden dat het algemeen stemrecht diende om de arbeiders in slaap te wiegen en de klassentegenstellingen te verzachten.⁴ Traditioneel van aard waren ook de andere aandachtspunten: hun propaganda richtte zich tegen het militarisme, de godsdienst, de staat en het kapitalisme. De Luikse anarchisten stelden wel, anders dan andere, het Idee boven het individu. Typisch voor Luik was de strijd van de libertairen voor een hernieuwde opvoeding. De opvoeding moest door kennis van cultuur en de 'nieuwe moraal' mensen bewust maken, wat een essentiële schakel was in het libertaire opvoedingsstreven. Te verkiezen boven het 'autoritaire' openbare verplichte (gratis) lekenonderwijs, waren de zondagsschool (van vrijdenkersverenigingen bijvoorbeeld), de instituten verbonden aan de Université Nouvelle en vooral de libertaire school. Deze laatste bleef echter door een gebrek aan fondsen in het theoretische stadium steken. Voor volwassenen waren er de libertaire pers en studiekringen. Tot de culturele bagage behoorden sociologie, apologetische geschiedenis, vrije kunst, Esperanto etc. De 'nieuwe moraal' – ter vervanging van de oude, die in de ogen van de anarchisten geen andere bedoeling had dan privileges te handhaven – kende geen goed of kwaad, wel verantwoordelijkheid, liefde en broederlijkheid. Op seksueel vlak werd een lans gebroken voor het neomalthusianisme, het vrije huwelijk en seksuele opvoeding.

De anarchie die de Luikse libertairen uiteindelijk nastreefden, was sterk communistisch getint. Zij richtten hun aandacht sterk op het organiseren van stakingen, die zij zelfs internationaal wilden voeren. De anarchistische pers publiceerde uitvoerig over de lopende stakingen en geregeld werden steunlijsten geopend. Stakingen zagen de anarchisten als de voorbereiding van de revolutie, die – en hier werden zij bepaald marxistisch – zou worden gerealiseerd als de concentratie van het kapitaal en daarmee samenhangend de verpaupering maximaal zouden geworden zijn. De revolutie zou uiteindelijk worden waargemaakt door de massa, die een revolutionaire (libertaire) minderheid zou volgen. Kortom, de Luikse visie op staking beantwoordde grotendeels aan de Franse orthodoxe, libertair-communistische visie, met een knipoog naar het revolutionaire syndicalisme, wat de kleine stakingen betreft, en naar het marxisme, wat de economische onderbouw van het revolutionaire gebeuren betreft. Al bij al is het Luikse anarchisme braaf van aard geweest. Het was weinig revolutionair of beeldenstormend. Deze anarchisten ijverden zachtjes voor meer rechtvaardigheid. Zo engageerden zij zich fel in de amnestiebeweging ten voordele van Moineau en anderen, in de zaak-Joris (cf. infra), in de eerste Russische revolutie in 1905 en in de campagne tegen liefdadigheidsinstellingen voor kinderen.⁵ J. Louis, die een licentiaatsverhandeling aan het Luikse anarchisme wijdde, schat het aantal militanten op hooguit 150 en

4 A. Mommen, *Het Belgische socialisme. Ontstaan, ontwikkeling en betekenis van het reformisme in de Belgische arbeidersbeweging (1880-1914)*. Onuitgegeven doctoraal proefschrift, Brussel, 1976, deel III, p. 65-66.

5 J. Louis, *Histoire du mouvement anarchiste liégeois (1887-1914)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Luik, 1975, p. 129.

de sympathisanten op 600. De militanten bestonden vooral uit arbeiders; zelden waren het intellectuelen.

Brussel

Die intellectuelen waren wel opvallend aanwezig onder de Brusselse anarchisten, wat tot gevolg had dat het Brusselse anarchisme veel theoretischer gericht was. Het anarchisme in het Brussel van de eeuwwisseling was inderdaad vooral een zaak van intellectuelen en avant-gardekunstenaars. Dezen waren in tegenstelling tot de eerste anarchistische militanten in België, die meestal arbeiders waren, veelal van burgerlijke afkomst. Een essentiële rol in de verspreiding van dit intellectuele anarchisme speelde het literaire en sociologische blad *La Société Nouvelle*, met als ondertitel 'Sociologie, Arts, Sciences, Lettres'. *La Société Nouvelle* werd in 1884 opgericht door Fernand Brouez, die het blad, gefinancierd met het kapitaal van vader Jules Brouez, volledig zelf runde. De naam van het tijdschrift was ontleend aan de veelzeggende titel van het boek *La société nouvelle. Sa nécessité* van Jean-Guillaume Colins de Ham (1783-1859), een Frans socialistisch filosoof van Belgische afkomst, die een antimaterialistisch socialisme verdedigde. *La Société Nouvelle* had eigenlijk geen klaar afgebakend programma. Het wilde in de eerste plaats elke versplintering overstijgen en zoeken naar een nieuwe sociologie en een nieuwe kunst. Daarbij wilde het blad onderdak bieden aan alle creatieve geesten 'die inzien dat de maatschappij lijdt, die voor haar een betere en rechtvaardigere toekomst willen en hieraan willen meehelpen met hun humanitair werk, verheven boven elke partijgedachte'.⁶ Zowel democraten als antidemocraten kwamen aan bod.

Spoedig vonden de anarchisten de weg naar het tijdschrift, dat na 1890 zelfs overwegend anarchistische artikelen zou opnemen. Al wie naam had in de anarchistische wereld publiceerde in het te Bergen uitgegeven tijdschrift: Pjotr Kropotkin, Elisée en Elie Reclus, Jean Grave, Charles Albert, Domela Nieuwenhuis, Cornelissen. Op literair gebied publiceerde in het blad vrijwel de hele Frans-Belgische avant-garde die toen naam aan het maken was: Georges Eekhoud, Emile Verhaeren, Georges Rodenbach etc. *La Société Nouvelle* bereikte dankzij zijn brede interesseveld een belangrijke groep intellectuelen uit het progressief-liberale of socialistische milieu en kunstenaars uit het hele land (vooral uit Brussel, Charleroi en Antwerpen). Het blad zou ook een grote invloed uitoefenen op de *Van Nu en Straks*'ers, van wie een aantal ook aan *La Société Nouvelle* zouden bijdragen. Vanaf 1897 was Fernand Brouez door ziekte niet meer in staat het tijdschrift, waarvan dan al 150 nummers waren uitgegeven, voort te zetten. Van 1907 tot 1913 zou in Mons nog een tweede reeks (onder leiding van Brouez' moeder) verschijnen, maar die straalde lang niet de glans af van de eerste.

⁶ Eric Defoort, *Neel Doff. Leven na Keetje Tippel*. Antwerpen/Baarn, Hadewijch/BRTN/VAR, 1993, p. 16.

VI.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Twee vrouwen op stap (in de haven)
zwart krijt, gedat. 12 febr. 1904, 10.5 x 16.6 cm

40